

ניל מנוסי

מַעַרְפָּר קוּמִי

תיאולוגיה פמיניסטית בראי החסידות

מבוא

מאמר זה עוסק בחסידות ובפמיניזם, ומטרתו להעניק פרשנות תורנית להגות הולכת ומתרחבת שעניינה תאולוגיה פמיניסטית.¹ תחום זה מבטא בעיני את השלב המעמיק ביותר בהבשלת הפמיניזם, שלב שבו מתגלה תוכנו הפנימי בצורתו הבהירה ביותר. התמודדות עם התאולוגיה הפמיניסטית היא אפוא נקודת המוצא הטובה ביותר לבירור שאלת היהדות והפמיניזם בכלל. בבואנו לדון בפמיניזם קשה שלא להשתאות נוכח קיצוניות התגובות שהוא מעורר. בקוטב אחד נשמעת העמדה שלפיה הפמיניזם הוא הבשורה הגדולה ביותר של המודרניות, כמו גם אחת המהפכות החשובות בהיסטוריה בכלל המתקנת את האפליה הגדולה ביותר בתולדות האדם. בקוטב הנגדי ניצבת גישה שמרנית, לרוב דתית, השוללת את הפמיניזם מכל וכל ורואה בו איום על מוסדות המשפחה, החברה והדת, המוביל לניווט תרבותי. קשת תגובות דומה קיימת בזעיר אנפין בתוך היהדות: בקוטב האורתודוקסי ביותר נתפס הפמיניזם כמנוגד וכעוין ליהדות ונשלל כליל, ואילו בקוטב הליברלי ביותר הוא מאומץ בחום לחיק היהדות כמו היה בשר מבשרה מקדמת דנא. התהום הרחבה הפעורה בין שתי עמדות הפכיות אלו מפתה לזהות את האחת כאמת גמורה ואת השנייה כטעות גמורה, או לחילופין לפטור את שתיהן כמוגזמות. אך דווקא משום שהקיטוב כה קיצוני אנו מאותגרים לנסות גם דרך שלישית ברוח העיקרון החסידי של נשיאת הפכים (הכרה בנוכחותו של הקב"ה בכל פן בבריאה): הקשבה ישרה לשתי העמדות תוך ניסיון לזהות את נקודת האמת החבויה בכל אחת מהן. באמצעות גישה זו אנו עשויים להצליח לבנות תמונת-על מורכבת בעלת מספר בחינות או מישורים שונים של מציאות העשויה להכיל את שתיהן. הפמיניזם בא כידוע לבטל את התפישה המסורתית ארוכת השנים שלפיה הגבר נעלה מן האשה ולכונן תפישה חדשה שלפיה האשה שוות ערך לגבר (או בגרסאות רדיקליות יותר, נעלה ממנו). במרבית המקרים מכוון מאמץ זה לתכליות מעשיות כגון הענקת שוויון זכויות לנשים, הרחבת אפשרויות הלימוד העיסוק הפתוחות בפניהן וטיפוח חשיבתן העצמאית. אולם המהפכה הפמיניסטית

¹ מקבץ מגוון של מאמרים בסיסיים בתאולוגיה פמיניסטית מופיע בתוך: Carol P. Christ & Judith Plaskow, *Womanspirit*: Rising (San Francisco: Harper & Row, 1979).

מתחוללת גם במישורים תאורטיים ו'רוחניים' יותר, ומתבטאת בניסיון להבין מחדש את עצם הארכיטיפים² 'גבריות' ו'נשיות' בהגות ובפסיכולוגיה, וכן לגבש פרדיגמת חשיבה חדשה – היינו מערכת מושגים ותפישות המקיפה את כל תחומי החיים – שתנבע מחווייתה הקיומית הייחודית של האשה. מטרתה של פרדיגמה זו היא להשלים או אף להחליף את ציר הערכים ההיררכי-הישגי המזוהה עם התרבות הגברית בציר ערכים חדש, שוויוני ו'אופקי' במהותו, המכיל מגוון רב של איכויות שונות מבלי להעדיף את האחד על משנהו או להפלות ביניהם.

תאוריות פמיניסטיות צמחו בכל שדות המחקר, אולם כאמור, הן מנוסחות באופן התמציתי והשורשי ביותר בתחום התאולוגיה דווקא. בתחום זה הן מתבטאות כניסיון לערער על עצם החלוקה בין בורא לבריאה, כאשר בגרסא האחת של התאולוגיה הפמיניסטית הומר הציר ההיררכי בין הבורא לבריאה בציר שוויוני המצייר זוג של אֵל-רוח ואלת-טבע, ואילו בגרסא האחרת הוסר הבורא כליל לטובת טבע אוטונומי המצויר כְּאֵלָה הבוראת את עצמה.

רעיונות אלו הם כמובן כפירה ביסודות האמונה היהודית הפונה לבורא נשגב הנח מעל ומעבר לטבע ומקבלת את ריבונותו. הם שוללים את רעיונות ההתגלות ו'תורה מן השמים', ושומטים את הקרקע מתחת לאפשרות של חיים הלכתיים.³ עקב כך נדמה אפוא כי לא ניתן לתור אחר מבנה-על כלשהו שיכיל בתוכו גם אותם וגם את היהדות. אולם למעשה, אף כי בחיצוניותה מנוגדת התאולוגיה הפמיניסטית לתורה, גרעינה הפנימי מהדהד רעיונות עמוקים מן התורה, שלא זו בלבד שאינם סותרים אותה אלא חושפים ומבליטים את רובדיה הפנימיים ביותר. רעיונות אלו מוצגים ומפותחים באריכות בתורת הנסתר של היהדות, היא הקבלה, ובעיקר בהגות החסידית מבית מדרשו של הבעל שם טוב. אין זה מקרה לדעתי שהחסידות צמחה בד בבד עם התנועה הפמיניסטית. כפי שאנסה להראות כאן, החסידות והפמיניזם מבטאים שתי דרכי התמודדות עם אותה אפשרות כבירה ומהפכנית שנפתחה בעת החדשה: תקומתה מעפר של השכינה, כלומר חלק ה' השוכן בתוך הבריאה ומגלם את הפן הנקבי של האלוקות. החסידות מכילה לדעתי, גם אם באופן מוצפן, את "מפת הדרכים" הנדרשת להתמודדות מעמיקה עם הרוח הנשית המתעוררת בדורנו ולהבדלה נכונה בין תוכה לקליפתה.

הדגם שיוצג כאן מבוסס על תורת ה'פרצופים' הלקוחה מקבלת האריז"ל. הדגם מכיל בתוכו שלושה צירים שונים של יחסי זכר-נקבה (המקבילים בהתאמה לתאולוגיה הקלסית ולשני מיני התאולוגיה הפמיניסטית):

1. הציר האנכי המסורתי שלפיו הזכר ניצב מעל לנקבה, משפיע עליה ומעצב אותה;
2. ציר אנכי הפוך שלפיו הנקבה היא הניצבת מעל לזכר, משפיעה עליו ומעצבת אותו;
3. ציר אופקי שבו הזכר והנקבה ניצבים ביחס שווה זה לצד זה.

² פירוש המלה 'ארכיטיפים' הוא 'טיפוסי-ראשית' או 'טיפוסי-יסוד'. המונח נעשה שגור בעקבות כתביו של ק.ג. יונג, שטען שהרבדים העמוקים של הנפש חווים את המציאות כמיתוס ומסדרים אותה לפי סדרה של דימויים כלליים וקדמוניים. דימויים אלו הם הארכיטיפים של הנפש, ולפי יונג הם נעוצים בנפשותיהם של כל בני האדם.

³ הרוח הפמיניסטית, טען לאחרונה פרופסור הלל וייס מאוניברסיטת בר-אילן, מבטאת "גישה שמפוצצת את המהות. בדרך לפיצוץ הפטריארכיות, היא גם מפוצצת את אלוקים" (מתוך: דרור אידר, "חלול עברה: הלל וייס על שירת נשים בשירה הדתית", דימני, גיליון 20, עמ' 63).

לכל אחד משלושה צירים אלו תפקיד חיוני בציוור התמונה השלמה של היחסים בין ארכיטיפ הזכר לארכיטיפ הנקבה.⁴ במסגרת תמונת העולם של המאמין בדורנו, אנסה לטעון כאן, חייבות להשתלב גם טענות הפמיניזם בדבר שוויון ובדבר יתרון האיכויות הנקביות (צירים 2, 3) וגם טענות הלקוחות מן המסורת הגברית בדבר יתרון האיכויות הזכריות (ציר 1). רק שילוב מסוג זה יכול לדעתי להניב השקפת עולם שלמה בתכלית ולסייע מעט במאמצינו להביא ל"ייחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה" – הרמוניה פורייה בין הפן הזכרי לפן הנקבי של האלוקות. המאמר מבקש לתרום את 'מחצית השקל' לבניין המשכן המשותף לשני המינים, לצייר צודדות של ייחודם כפי שאני מבין אותו. יש לראותו כהזמנה ללומדות ולומדים נוספים להשלים את התמונה.

⁴ חשוב להבהיר כי המאמר אינו מבקש לעסוק בגברים ובנשים אלא יותר בארכיטיפים הכלליים זכר ונקבה (המתבטאים בין השאר בצורת גבריות ונשיות בקרב בני אדם). ארכיטיפים אלו, אבקש לטעון כאן, אינם רק סטריאוטיפים או מבנים תרבותיים אלא יש להם ממשות פיזיולוגית, פסיכולוגית ורוחנית, והם מתבטאים בצורות שונות בכל רובדי המציאות (כולל בתוך כל איש ואשה). הסיבה לכך שהם נראים לרבים כתוצר של הבניה חברתית היא שהם מתבטאים בדמותם של הגברים והנשים הפרטיים באופן מורכב שאכן מושפע מערכיה השליטים של הסביבה. יש להבהיר שתי נקודות עיקריות בנוגע ליחס ארכיטיפ-פרט שיסייעו למנוע אי הבנות רבות: א. מצד אחד פרט אינו זהה לארכיטיפ שלו; שום איש אינו מגולם בתוכו במדויק את תכונות ארכיטיפ הזכר וכיוצא בזה לגבי האשה. אדרבה, כל איש וכל אשה נושאים בתוכם מטענים של שני הארכיטיפים גם יחד ביחסי כוחות משתנים ומגוונים, כך שישנם גברים המבטאים יותר תכונות נשיות כמו גם נשים המבטאות יותר תכונות גבריות. ב. מצד שני, לכל פרט קשר ראשוני ועמוק לארכיטיפ שלו; אף כי שני הארכיטיפים קיימים בכלם, עובדת היותנו נתונים בגופים ממינים שונים יוצרת – ברמה הגופנית הבסיסית שלנו – קשר יסודי וישיר בין כל אחד ואחת מאתנו לבין הארכיטיפ של מינו/ה. מבנה גופנו מעצב – גם אם באופן לא מודע – חלק גדול מהציפיות ומהתפישות שלנו לגבי עצמנו. כמו כן, לפי הקבלה, גופנו (ובכלל זה מינו) משקף כלפי חוץ תכונות רוחניות עמוקות ונעלמות, כך שהוא לא רק מעצב את אישיותנו אלא במידה רבה גם מבטא את מהותנו הפנימית.

א

מפמיניזם לתיאולוגיה פמיניסטית

הפמיניזם הוא מהפכה מערבית שיש להבינה כשלוחה של תנועה מהפכנית כללית יותר המשמשת כעורקה הראשי של המודרניות. תנועה זו הציבה לעצמה כמטרה לפרק את מנגנוני הסמכות והשליטה האחראים לדיכויים השונים שיצרה התרבות המערבית: דיכוי המעמדות הנמוכים, דיכוי הגזעים הלא לבנים (בתוך המערב ומחוצה לו), דיכוי הגוף והטבע, דיכוי היצרים הלא מודעים, ובכלל אלה גם דיכוי האשה. מדובר במהפכה חילונית במהותה, המבקשת לכוון חיים טבעיים ושוויוניים, ושנועדה להיות שווה בעוצמתה, בהיקפה ובהשפעתה למהפכת הנצרות. על השיבה לטבע להתרחש בכל המישורים ובכל המובנים – שיבה לחיים מלאים ומשוחזרים המניעים עצמם מתוך תנופה פנימית ובהתאם לערכים שאנו יוצרים בעצמנו, ולא מתוך כפיפות לאידאליים חיצוניים או מלאכותיים.

לפי הוגי תנועה זו, השורש לסדרת הדיכויים של המערב הוא המטפיזיקה ההיררכית העומדת בבסיס החשיבה המערבית, המחלקת את העולם לבריאה אימננטית הניצבת תחת בורא טרנסצנדנטי וכפופה לריבונותו.⁵ מקורה של "מטפיזיקת הדיכוי" הזו, כפי שהיא כונתה, זוהה כ"מורשת היהודית-נוצרית", שבגיבוי הפילוסופיה היוונית 'הפנטה' את תרבות המערב לכדי אמונה בקיומם של אל, אמת, מוסר, יופי ותרבות טרנסצנדנטיים, שבשם יש להשתלט על העולם הגשמי ולהכפיף אותו לריבונות הרוח. הוגות פמיניסטיות דוגמת סימון דה-בובואר הרחיבו תזה זו וטענו כי אותה מטפיזיקה אחראית גם לסקסיזם הרווח במערב, שכן משחר החשיבה המערבית תואר הבורא הטרנסצנדנטי – ועמו הרוח, התרבות, התבונה והסדר – כדמות זכרית, ואילו הבריאה האימננטית – ועמה החומר, הטבע, היצרים והכאוס – כדמות נקבית.⁶

הטבלה הבאה מראה כיצד התבטאה החלוקה הדואליסטית במערב במספר תחומים למן תקופת העת העתיקה עבור דרך ימי הביניים ובמידה מסוימת עד היום:⁷

טרנסצנדנטי	בורא	עולם הבא	טוב	נשמה	שכל	צורה	תרבות	ערכים	לינאריות	זכר
אימננטי	בריאה	עולם הזה	רע	גוף	יצר	חומר	טבע	עובדות	מחזוריות	נקבה

טבלה 1

⁵ באופן כללי, המונח "טרנסצנדנטי" מתייחס למישור של רעיונות, חזונות, ערכים או השגות רוחניות הנחים מעבר למציאות הקיימת ומשמשים מעין מודל אידאלי שיש לחתור אליו באופן פעיל על מנת להשיגו. המונח "אימננטי" לעומתו, מתייחס למצב העניינים כמות שהוא, למציאות בפועל, למה שקורה 'ממילא' בעולם.

⁶ סימון דה-בובואר, *המין השני* (1949) [תל אביב: בבל, 2001].

⁷ שני אגפי הטבלה הם למעשה שני קטבים קיצוניים. לפי מרבית הדגמים משתלשלת "שרשרת הוויה" מהקוטב העליון לקוטב התחתון, הכוללת מדרגות ביניים רבות, אולם בכל אופן, אלו שני הקטבים המעניקים לדרגות השרשרת את ערכן ואת משמעותן. ציר מטפיזי זה היה הבסיס האידאולוגי לכל החלוקות ההיררכיות בתולדות התרבות והיה הבסיס לרציונליזם, לחינוך המסורתי, למונרכיה, לאריסטוקרטיה, למבנה הכנסייה, לעבדות, לקולוניאליזם, למדעי הטבע ולהתפתחות הטכנולוגיה.

חלוקה זו, כך נטען עתה, אינה אלא פיקציה. היא לא מבטאת אמת כלשהי אלא היא פשוט תולדה של סדר חברתי פטריארכלי – היינו סדר המושתת על שלטון דמות האב אשר בה גברים שולטים בנשים, מלכים בעמים והאדם בטבע, והיא הומצאה על מנת לספק הצדקה דתית-מוחלטת למערך הכוחות הארצי-יחסי הזה. עם התבססותה של טענה זו התרחב פרויקט המהפכה החילונית, ומניסיון ליצור מהפכה חברתית ופוליטית גרידא הוא קיבל על עצמו גם ייעוד מטפיזי (או יותר נכון אנטי מטפיזי): פירוק המודל ההיררכי והמרתו במודל חדש של מישור אשר בו כל הישגים הם בעלי ערך זהה. הפמיניזם הוא כאמור מקרה פרטי של מאמץ כוללני זה, המתמקד ספציפית בפירוק הממד המגדרי של ההיררכיה (הטור האחרון משמאל של הטבלה). כך ביקש הפמיניזם להזכיר לאשה את האוטונומיות והרוחניות שהושכחו ממנה, להעניק לה את העוז לשאוף גם היא לתכליות טרנסצנדנטיות ולממש את עצמה כמו הגבר. ואכן, הפמיניזם הנחיל זה מכבר בקרב רבים את התפישה שכל ההבדלים בין גברים לנשים שנתפסו בעבר כמהותיים אינם אלא תוצר של הבניה חברתית פטריארכלית.⁸

פמיניזם מהותני

בד בבד עם התבססות המהפכה הפמיניסטית החל להתרחש דבר מעניין: עליית הביטחון העצמי בקרב הוגות שונות אפשרה ליותר ויותר נשים לבקר את המאבק הפמיניסטי של הדור הקודם מבלי להסתכן בהאשמה שהן בוגדות בו.

הביקורת המשמעותית ביותר של הדור הפמיניסטי החדש כלפי קודמו נשענה על האבחנה כי הדור הקודם טען למעשה שתי טענות נפרדות: (1) שהמטפיזיקה ההיררכית שלפיה הגבר מקביל לרוחניות והאשה לגשמיות היא שקרית; (2) שבמסגרת הפטריארכליות רק הגברים הם שקבעו מה הן הקטגוריות ה'נכונות', בזמן שנקודת מבטה של האשה לא באה לכלל ביטוי.⁹ כשעמד הפמיניזם המהותני נוכח שתי טענות אלו, נקט בעמדה הבאה: בהפגנה של נאמנות ורציפות עם הפמיניזם המקורי הוא אישר את הטענה השנייה, הקוראת לשילוב הנשים בהגדרת הקטגוריות, אולם את

⁸ הפמיניזם גם הנחיל לרבים פרשנות של ההיסטוריה אשר לפיה הפטריארכליות היא האחראית לניווט הרוח האנושית הטבעית והאותנטית ולניכור האדם מסביבתו ומנפשו. פרידריך אנגלס (Engels), למשל, שותפו של מרקס לחיבור המניפסט הקומוניסטי, פיתח בספרו "The Origin of the Family, Private Property and the State" ([1884] London: Penguin Books, 1972) את הטענה שמוצא מבנה המשפחה הפטריארכלי – ולמעשה המבנה המדיני כולו – נעוץ ברצונם הקדום של הגברים למשטר את הפריון על מנת לדעת מי הם צאצאיהם, כל זאת כדי שיוכלו להוריש את קנייניהם לזרעם הפרטי. על פי תזה זו לא היה זה אלא האגו הגברי שמתוך תשוקתו לשלוט שעבד את הטבע ומתוך תשוקתו להנציח את שררתו שעבד גם את האשה. מאז שהוצגה הפכה תזה זו לאבן יסוד בהגות הפמיניסטית, ואמנם יש לה יסודות איתנים במציאות: אין ספק בכך שישנו קשר ישיר בין מבנה המשפחה המונוגמי והפטריארכלי לבין היכולת להוריש קניינים מאב לבן. אלא שאנגלס מתעלם מעובדה משמעותית אחת: הקניינים שאותם אפשר המבנה הפטריארכלי להוריש לא היו קניינים גשמיים בלבד אלא גם רוחניים: ידע טכנולוגי, מדעי, פילוסופי ואף אמנותי, שבמקום לגלותו מחדש מדי דור היה ניתן כעת ללמדו לבנים, לצוברו ולשכללו. אנגלס אינו מתחשב באפשרות שלצד האגו פעל כח נוסף, נעלה יותר, שחתר לקדם את האנושות. כמו כן, המטריארכליות שאלה נשא אנגלס את עיניו כאל מבנה חברתי טבעי ושיתופי אידאלי, האמינה בהשתלבות אורגנית במחזורי הטבע ולכן היתה שמרנית מטבעה; כל דור היה צריך לשכפל את דפוסי הריטואלים של הדורות הקודמים ובכך להביע את הזדהותו עם הסדר הקוסמי הנצחי. אידאל הקדמה, המבקש לחרוג אל מעבר לתכתיבי הטבע ולהרחיב את תחומה של רוח האדם, נעדר ממנה כליל, והופיע על במת ההיסטוריה רק בזכות העברת מרכז הכובד החברתי מדמות האם לדמות האב ומאידאל המעגל הרקורסיבי לאידאל הקו הפרוגרסיבי. לולא מהפכת הבעלות הגברית שאנגלס מגנה לא היתה האנושות מתקדמת כלל מנקודת מוצאה כחברה שבטית ולא היתה מעלה על דעתה לפתוח ערוצי תנועה חדשים הפורצים אל מעבר למוכר. ההיסטוריה עצמה, במילים אחרות, לא היתה מתחילה.

⁹ סימון דה-בוואר פותחת את ספרה בשני ציטוטים המקבילים במדויק לשתי טענות אלו (שם, עמ' 7): 1. "היסוד הטוב ברא את הסדר, את האור ואת הגבר, והיסוד הרע ברא את התוהו ובוהו, את החושך ואת האישיה" (פיתגורס); 2. "יש להתייחס בחשד לכל מה שכתבו גברים על נשים, שכן הם שופט ובעל-דין גם יחד" (פולן דה-לה-בר).

הטענה הראשונה, הכופרת באפיון הנשים כשונות באופן מהותי מן הגברים וכקשורות בגשמיות וכו', הוא לא אישר אלא בחר דווקא לבקר.

המאבק לשוויון, טענו ההוגות החדשות, לא חייב להיות מאבק לדמיון; אם לא מבחינים בין השניים נוצר מצב שבו השוואת הנשים לגברים הופכת לחיקוי הגברים על ידי הנשים וממילא משמרת את עולם הערכים הפטריארכלי במקום לפרקו. הדבר משחק כמובן לרעת הנשים, שכן למרות שנשים רבות נעשות פעילות ומשפיעות בזכותן, הן ממשיכות לפעול במסגרת כללי משחק גבריים, ומבלי משים מחזקות אותם ומחלישות את האפשרות לחולל שינויים עמוקים יותר במרקם התרבותי בעתיד. בניסיון להשתוות לגברים במגרשם שלהם איבד הפמיניזם את האיכויות הנשיות הסגוליות, כך נטען כעת, ולכן זרק את התינוק עם המים. אם איכויות אלו תטושטשנה ותודחקנה, המהפכה הפמיניסטית תטביע חותם שטחי יחסית: היא אמנם תשיג שוויון זכויות פורמלי, אולם את דפוסי החשיבה הפטריארכליים, שהם-הם שורש אפליית הנשים, תותיר כמות שהם.

כך צמח לו בהדרגה פמיניזם מהותני המודה בקיומם של הבדלים מהותיים בין המינים. במקום המודל השוביניסטי המוכר, שדגל בשונות ובאי שוויון; ובמקום המודל הפמיניסטי הראשוני, שדגל בדמיון ובשוויון, ביסס זרם זה מודל חדש שדגל באידאל של שונים אך שווים. הוא גרס שיש להמשיך את המאבק הפמיניסטי לשוויון חברתי בין נשים לגברים, אך לא על חשבון האיכויות הנשיות המיוחדות. באופן אירוני פירוש הדבר היה שחזור אלמנטים מסוימים של הפטריארכליות והכרה מחדש בחשיבות השוני בין גבריות לנשיות. ההבדל הקריטי היה שהפעם לא יבוסס עוד אפיון השוני על נקודת המבט הגברית בלבד אלא יעניק לנשים את ההזדמנות להשמיע את קולן ולהשתתף באופן פעיל בהגדרתן העצמית.

השיבה אל ההבחנה המהותנית בין המינים היתה כרוכה בביקורת חדשה, מעודנת יותר, של הקטגוריות הפטריארכליות, בניסיון לברור את נקודות האמת שלהן מן העיוותים שחוללה העדשה הגברית. כך בערך נראה המהלך החדש: האשה אכן קשורה יותר לעולם הזה – כלומר לחומר, ליצר, לגוף, לזמן וכו' – אולם העולם הזה אינו דבר "רע" שיש לדכאו אלא טוב מסוג אחר שיש לטפחו. המאפיינים שהוצמדו למישור האימננטי של המציאות בידי הגברים, כך נטען עכשיו, לא היו שגויים לחלוטין אלא פשוט חד צדדיים: הם תיארו את הגשמיות על דרך השלילה בלבד כבעלת מגרעות לעומת הערכים הטרנסצנדנטיים. אולם אם יסופר צדו השני של הסיפור ודיוקנה של הגשמיות יושלם, היא תתגלה כמשהו שנשים לא צריכות להתבייש בזיקה הפנימית שלהן אליה אלא דווקא להתגאות בה. בושתן של נשים על היותן מחוברות לגופן, למקצבים הפנימיים של הטבע, לאינסטינקטים אמהיים וכו' נובעת מכך שהן מביטות על תכונות אלו דרך העיניים הגבריות – כלומר בזלזול ובבוז. משתושלם מהפכת הערכים הנשית תתגלנה אותן תכונות ממש כיקרות וכנעלות, כך שנשים תוערכנה על שהן ניחנות בהן.

כך הובנו מחדש כמעט כל האפיונים השליליים שהוצמדו בעבר לנשים. ה"אי רציונליות" שנשים תמיד הואשמו בה ושבגינה הוגדרו כ"רגשניות", כ"קלות דעת" או אף כ"היסטריות" הובנה כעת מחדש כעיוות של תכונה נשית חיובית שעדיף לכוונתה אינטליגנציה רגשית או ידע פנימי. בשל אותה אי רציונליות מדומה נתפשו נשים גם כ"פחותות" מבחינה מוסרית, מכיוון שהן נכשלו מלהכריע באופן חד משמעי לגבי דילמות מוסריות. אולם גם תכונה זו הובנה מחדש כהגדרה שגויה של מעין רב ממדיות מוסרית – היכולת להכיל ולבטא אמפתיה כלפי נקודות מבט שונות ולנסות לגשר ביניהן. גם ה"גשמיות" הגסה שנשים היו כביכול משוקעות בה יותר מגברים הוגדרה מחדש לאור הדימוי החיובי של הטבע כחיבור אורגני יותר לגוף ולמקצבים הטבעיים. באותה רוח פרשנית החלו להבין מחדש את

ה"יצריות" הנשית כסוג של נטייה מיוחדת ליצריות; את "תלותיות" האשה בזולת כיכולת גדולה יותר של התקשרות בין אישית; את "אי היציבות" של האשה כרגישות גבוהה לממד הזמן וכן הלאה.¹⁰

מהפכת הערכים של הפמיניזם המהותני חרגה הרבה מעבר לתחום היחסים בין המינים. היא נישאה על גבי גל שהביא עמו השקפה חדשה לגבי טבעה של המציאות הגשמית בכלל, השקפה לפיה הטבע איננו רק רע ואפל אלא צופן בחובו תבונה עמוקה ונסתרת. מהלך זה מבטא הרחבה של הפמיניזם ממהפכה במעמד האשה לכלל מהפכה במעמד האימננטיות בכלל – מעמד החומר, הגוף, היצר, הרגש וכדומה.

הטבלה שלהלן מבוססת על כתבים רבים של הוגים והוגות פמיניסטיים בעלי גישה מהותנית, שהתזות שלהם, אף שהן שאובות מדיסציפלינות רבות ומגוונות, משתלבות זו בזו:

תודעה נשית		תודעה גברית		ציר קטגוריות חשיבה ידע לוגיקה
אופקי-שווינון-מעגלי	אנכי-היררכי-קווי	סינתטית, הוליסטית, אורגניסטית	אנליטית, אטומיסטית, מכניסטית	
חווית-פנימי	אמפירי-חיצוני	לא לינארית, מובן-עמום, רב משמעויות	לינארית, מובן-מובחן, חד משמעויות	חינוך פסיכולוגיה
תמונת עולם נשית		תמונת עולם גברית		אתיקה פילוסופיה פוליטיקה
השתלבות, סימביוזה, שיתוף ¹¹	כיבוש, ריסון, ניצול	האני כחסר, הזולת כסובייקט (רציפות) ¹²	האני כשלם, הזולת כאובייקט (נבדלות)	
פתוח, דמוקרטי, מכיל, מגלה ¹³	סמכותני, דידקטי, תובע, מעצב	האני מתגלה באופן טבעי מתוך האיד ¹⁴	סופר אגו צריך לעצב את האני	אתיקה פילוסופיה פוליטיקה
חומלת, ריבוי צירי ערכים ¹⁵	שופטת, ציר ערכים אחד	אמתות מתהוות, יחסיות, תלויות זו בזו ¹⁶	אמתות נצחיות, מוחלטות, בדידות	
דמוקרטיה, ליברליזם ¹⁷	מונרכיה אבסולוטיסטית, פשיזם			

טבלה 2

¹⁰ הפמיניזם המהותני אפילו הסביר מחדש את הקישור האסוציאטיבי בין נשים לבין מאגיה וכישוף – ללא ספק הסטריאוטיפ הארסי ביותר וזה שהסב את הסבל הגדול ביותר לנשים. הוא הובן כעת כתפישה שטחית וחינונית של סגולות נשיות ממשיות וחיוביות: הבנה אינטואיטיבית של מצבים, יכולת שכנוע רגשי, חיבור למקורות עוצמה שמקורם בתת מודע וכיוצא בזה. הפרשנות החדשה מבינה את פולקלור המכשפה לא כתוצר של חרדות גבריות אלא כסוג אותנטי של נשיות טבעית שרק עוות בעיני גברים. הפיכת ערכים זו בלבד הולידה מבול שלם של יצירות ספרות, קולנוע, טלוויזיה ומוזיקה העוסקות בשיקום דימוי המכשפה ומציגות באור חיובי ומושך דמויות של מכשפות המשתמשות בכוחן לטובה.

¹¹ ראו למשל: Carolyn Merchant, *The Death of Nature* (San Francisco: Harper & Row, 1980).

¹² קרול גיליגן, בקול שונה (תל-אביב: ספרית פועלים, 1995).

¹³ בעת החדשה מיוצגות שתי גישות חינוכיות אלו בהתאמה בידי ג'ון לוק וז'אן-ז'אק רוסו. גישתו של רוסו הנחתה את מחוללי מהפכת החינוך הליברלי והפתוח, שצעדו יד ביד עם מחוללות המהפכה הפמיניסטית.

¹⁴ הנגדה זו ניכרת בפערים בין פרויד לבין ממשכי דרכו ה'נאו-פרוידיאנים' (בעיקר רייך, מרקוזה ובראון). ראו: Phillip Rieff, *The Triumph of the Therapeutic* (Chicago: University of Chicago Press 1987). הפסיכואנליזה בגרסתה ה'נאו-פרוידיאנית היתה לאחד המרכיבים המרכזיים של הפמיניזם.

¹⁵ תחום זה גם הוא מרכזי לספרה של גיליגן (ראו הערה 12), אשר בו היא מתפלמסת בין השאר עם הגדרותיו של קוהלברג לגבי התפתחות מוסרית ומציעה קריטריונים חלופיים לאבחון 'מוסריות' המבוססים על הפרספקטיבה הנשית. ראו גם: E. Frazer & J. Hornsby & S. Lovibond, *Ethics: A Feminist Reader* (London: Blackwell, 1992).

¹⁶ מייצגיה המודרניים של התפישה שלפיה מהויות פילוסופיות הן נצחיות הם בעיקר הפילוסופים ה'רציונליסטים' – בעיקר דקארט, שפינוזה ולייבניץ. את יסודותיה של התפישה שלפיה מושגים מתהווים באופן הדרגתי על פני זמן הניחו הפילוסופים המכונים 'התפתחותיים' או 'אבולוציוניסטים' – בעיקר הגל, ברגסון וווייטהד. לשיטתם של האחרונים נודעה השפעה גדולה על הרעיון של הבניה חברתית בכלל ועל ההגות הפמיניסטית בפרט.

¹⁷ הקשר בין אבהות לבין מונרכיה פורט בחיבור התמיכה לרעיון המלוכני שכתב רוברט פילמר במאה ה-17, "פאטריארכיה", היוצר אנלוגיה בין שלטון המלך על מדינתו לשלטון האב על ביתו (Robert Filmer, *Patriarcha*, Oxford: Blackwell, 1949). הקבלה זו חוזקה במאה הבאה בהגות הפמיניסטית הראשונה, מרי וולסטונקרפט, בזמן המהפכה הצרפתית, הפעם כדי להתנגד למלוכה ולתמוך בשלטון עממי (Mary Wollstonecraft, "Vindication of the Rights of Women", in: *The Works of MW*, vol. 5, London: Pickering, 1989).

כפי שניתן לראות, טבלה זו דומה במובנים רבים לטבלה 1 לעיל כך שהעמודה הימנית כאן מקבילה לשורה העליונה שם והעמודה השמאלית כאן מקבילה לשורה התחתונה שם. אלא שבמעבר מהטבלה הראשונה לשנייה התחוללה תמורה משמעותית: האגף הנשי של הטבלה הוא לפתע 'מבפנים' והפך ממשהו שהוגדר על דרך השלילה למשהו בעל תוכן פנימי, משמעות ומסר. הנשיות הפכה מ'אחרת' לעצמית, והיא כבר לא סותרת את האגף הגברי אלא משלימה אותו. הסיבה לתמורה זו היא שטבלה 1 משקפת את נקודת המבט הגברית על מהות ארכיטיפ הנקבה, ואילו בטבלה 2 נוסחו מאפייניה של התודעה הנשית בידי הנשים עצמן.

אם מקבלים את מערכת המושגים של הפמיניזם המהותני הרי שנגזרת ממנה מסקנה מרחיקת לכת: לא זו בלבד שהפמיניזם הוא מהפכה מודרניסטית אלא שבמובן מסוים המודרניות היא מהפכה פמיניסטית.¹⁸ ניתן להבין את מהפכת החילון של העת החדשה כמהלך היסטורי רחב היקף אשר בו מוחלפת בהדרגה פרדיגמת חשיבה המבוססת על חשיבה גברית-הייררכית בפרדיגמה המבוססת על חשיבה נשית-שוויונית.¹⁹

תאולוגיה פמיניסטית

מה הקשר בין כל זה לתאולוגיה? הקשר נשען על הבנה חדשה-ישנה של מהות התאולוגיה, המפרשת אותה כמבטאת את תשתית החשיבה האנושית בכלל. בחוגי האקדמיה למשל מוערך היום מחדש מקומו של השיח התאולוגי, ומחקרים רבים תרים אחר "התאולוגיות הסמויות" הצפונות בדיסציפלינות חילוניות לכאורה כגון פוליטיקה, פסיכואנליזה ותאוריה ספרותית. התפישה המנחה מחקרים מסוג זה היא שתהליך החילון של המאות האחרונות לא שינה את רובדי העומק של נפשותינו, ובהן נותרנו כולנו אנשים דתיים במהותנו. כאשר חדלנו להאמין בתאולוגיה מסורתית הרי שהחלל שנוצר פנוי, התמלא, גם אם באופן בלתי מודע, בתאולוגיה אחרת. השיח התאולוגי, לפי גישה זו, למרות שהוא מופשט ואזוטרי, הוא למעשה השיח המעמיק ביותר שבאמצעותו ניתן לחשוף את הנחות היסוד של שדה חשיבה כלשהו.

גם בבסיס מהפכת חשיבה לטבע, שהפמיניזם הוא כאמור חלק ממנה, נחה תאולוגיה כזו, המכונה "נאו-פגאנית". הסיבה לכינוי היא שבמובנים רבים מבטאת תאולוגיה זו שיבה לתודעה האלילית הקדומה שהאמינה שהכוחות האלוהיים שורים בתוך העולם ואינם חיצוניים לו, כלומר אימננטיים ולא טרנסצנדנטיים. עיקר ההבדל בין הפגאניות הישנה לחדשה הוא שהראשונה התקיימה בעולם פוליתאיסטי שטרם הכיר את המונותאיזם,²⁰ ואילו החברה המחדשת את הפגאניות היום עושה זאת לאחר אלפיים שנה שבהן כוונה נפשה אל בורא עולם אחדותי ובלתי נראה, ולכן היא צופה בטבע מבעד לעדשת המונותאיזם המוטמעת בה. את התוצאה ניתן לכנות מונותאיזם פגאני: דימוי הטבע לא כסֶבֶך של אלים וכוחות אלא כיישות אלוקית ענקית אחת. תכלית האדם לפי תפישה זו

¹⁸ הדבר אולי ניכר יותר בפוסטמודרניות מאשר במודרניות, אולם אין לדעתי סתירה בדבר שכן הפוסטמודרניות היא במידה רבה המשכה של המודרניות ולא מרידה בה. כפי שצינו כבר מספר הוגים, ה-postmodernism הוא לרוב בעצם mostmodernism המקצין את המגמות הליברליסטיות של המודרניות.

¹⁹ אפילו קביעה זו גופא משתלבת עם אחת מטענותיו של הפמיניזם המהותני אשר לפיה המהות הנשית קשורה כחבל טבור בממד הזמן, ומתגלה דרך התפתחות והבשלה בתוך הזמן.

²⁰ או לפי הרמב"ם, הכיר ושכח. ראו משנה תורה, הלכות עבודת כוכבים א-ב.

איננה להידבק באל טרנסצנדנטי חיצון אלא להתחבר לאלוהות אימנטית השורה בפנים – במעבה הטבע ובתוך הנפש.²¹

הבדל משמעותי נוסף בין המונותאיזם הפגאני למונותאיזם התנ"כי הוא שהאלוהות האימנטית הפגאנית אינה מתוארת כדמות אב אלא כדמות אם. כאן נעוץ הקשר בין התאולוגיה הנאו-פגאנית לתאולוגיה הפמיניסטית שאליו אנו חותרים: מדובר למעשה בתפישת עולם אחת ויחידה, המאליהה את הבריאה לכדי אלה גדולה. בהסתמך על מחקרים בנושא פולחני טבע ופיריון עתיקים,²² על מיתוסים קדומים שנשתמרו²³ ועל תאוריות פסיכולוגיות בדבר הרבדים הפרימיטיביים של התודעה האנושית²⁴ העניקו לה רבים את השמות "אלת האדמה", "האם הגדולה" או פשוט "האלה". סמלה של השקפה זו הוא המעגל, צורת הרחם, המבטא השתלבות כשווה בין שווים במסגרת המחזוריות המושלמת והמאוזנת של הטבע.²⁵ התאולוגיה הנאו-פגאנית/פמיניסטית היא אפוא המשכו הישיר של הפמיניזם המהותני והרחבתו לשדה הדת; לאחר שזה השיב לאשה את איכויותיה הרוחניות באה זו ורוממה את הנשיות לכדי ישות רוחנית לגמרי – ארכיטיפ דתי התקף לגבי האנושות כולה.

לפי התאולוגיה הפמיניסטית, פולחן האלה הוא הקדום והטבעי מבין פולחני האדם, אלא שהוא הוחלף בהדרגה בידי חברות פטריארכליות שאחזו באידאל הגיבור הלוחם.²⁶ חברות אלו המירו את אידאל המעגל באידאל הקו – צורת החנית, החרב והגבריות – המבטא מלחמה בטבע וחתירה ליעדים חדשים. למהפכה זו היו גם השלכות נפשיות: אידאל הגבורה וכיבוש הטבע התווה מעין תנועה פנימית של השתלטות כוחות השכל והסדר על התת-מודע הייצרי והכאוטי. בהמשך דרכה, כך נטען, ייצרה הפטריארכליות את האל הזכרי והמצווה של היהדות והנצרות, את פילוסופיית הפרישות של סוקרטס ואפלטון, את אלוהי הרציונליות של אריסטו, את אידאל הנזירות של הסטואיקנים ולבסוף את המדע והטכנולוגיה המודרניים. התוצר הסופי שאותו אנו חיים היום הוא תרבות תעשייתית ורציונליסטית המנוכרת לריתמוס הטבעי של העולם ושל הנפש הטבעית, הממיטה על עצמה בהדרגה אסון אקולוגי ורוחני. חרבו השלופה של האדם השולט, אומרים הנאו-פגאנים, שיספה את אמא אדמה, והיא נעוצה עדיין בלבה המדמם של המודרניות, גל-עד לניצחון מחשבת הזכר על תודעת הנקבה.

תאולוגיית השיבה אל הטבע היא ניסיון לגעת מחדש ברובד הנשי-מעגלי של הנפש, להשיב לחיים את עצמות המיתוס הקבורות תחת בנייני השכל שהקים האדם.²⁷ הלוקחים בה חלק אינם

²¹ תמונת העולם של ק.ג. יונג ושל תלמידו וממשיך דרכו ג'וזף קמפבל היא דוגמה לכך. יונג וקמפבל ראו את האלילים והמיתוסים המגוונים כביטויים או כמסכות של ארכיטיפים אוניברסליים הקיימים ברובד המיתי של הנפש האנושית (ספרו הגדול של קמפבל על מיתולוגיות ברחבי העולם נקרא "מסכות האל"). חיפוש זה אחר מיתוס אוניברסלי הוא ביטוי מובהק לשיבה אל הפגניות (המיתית) דרך עיני הנצרות (האוניברסלית).

²² הראשון שניסה לשחזר את קיומה של חברה מטריארכלית קדומה במערב היה החוקר הגרמני בן המאה ה-19, באכופן. ראו: J.J.Bachofen, *Myth, Religion and Mother Right*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1967).
²³ למשל: Robert Graves, *White Goddess* [1948] (New York: Vintage Books, 1958). רוברט גרייבס, *האלה הלבנה* (הוד השרון: אסטרוטולוג, 2002).

²⁴ למשל: Erich Neumann, *The Great Mother* [1963] (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991).

²⁵ ראו: אליאדה, מירציה, *מיתוס השיבה הנצחית* (ירושלים: כרמל, תש"ס, 2000).

²⁶ התחלפותה של התרבות המינואית במיקנית ולאחר מכן בדורית, ביוון, הוא שיקוף לכיבושים מסוג זה. לניתוח הקלסי של המיתולוגיה היוונית כמראה של כיבוש זה ראו: J.E.Harrison, *Themis* ([1912, 1927] Ohio: World Publishing, 1962).

²⁷ חזון השיבה לטבע קיבל את ניסוחו התאולוגי המגובש ביותר בחוגי הרומנטיקה הגרמנית של המאה ה-19. תנועה רחבה זו, שכללה עשרות סופרים, משוררים וציירים, שלחה שני ענפים – האחד לימין המפה התרבותית-פוליטית והשני לשמאלה – שנודעה להם השפעה גדולה על המאה ה-20. הענף הימני הוא המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית, שהאנטישמיות שלה ניצבה בלבה של משנה תאולוגית מקיפה (שניסחו אלפרד רוזנברג ואף היטלר עצמו בהשראת שופנהאואר, ואגנר, ניטשה ואחרים) שדגלה בחיסול רעיון הבורא המונותאיסטי לטובת תאולוגיה של טבע אוטונומי ובלתי מרוסן. הענף השמאלי הוא תרבות הנגד של ההיפים ותנועת ה"שמאל החדש" בארצות הברית, שכללו את תנועות

בהכרח נשים; אף לא רובם נשים.²⁸ עם זאת, זהו הפלג הנשי של התנועה הנאו-פגאנית, יותר מזרמים אחרים, המבטא את הזיקה העמוקה השוררת בינה לבין ההתעוררות הפמיניסטית: העובדה ששתיהן מבקשות להעלות אל פני השטח קול נשי מושקף. הפמיניזם מתמקד אמנם בנשים ואילו הנאו-פגאניות בנשיות, אולם התאולוגיה הפמיניסטית איחדה את השתיים לדמותה של אלת הטבע וביקשה להופכה לדמות מעצבת בחיים המודרניים הן כארכיטיפ של הטבע בכלל הן כביטוי לכוח הסגולי הגנוז בכל אשה ואשה.²⁹

שני מיני התאולוגיה הפמיניסטית

מבין זרמיה השונים של התאולוגיה הפמיניסטית ניתן להבחין בין שתי גישות עקרוניות: מצד אחד תפישה מטריארכלית (שלטון אם) הדוגלת אך ורק בקיומה של אלה ללא אל (יסוד נקבי דומיננטי), ומצד שני תפישה שוויונית הדוגלת בקיומם של אל ואלה (יסודות זכרי ונקבי שוי-ערך) המאזנים ומשלימים זה את זה.

התאולוגיה המטריארכלית מבקשת להחליף את הדת הפטריארכלית בתשלילה: דת שבמרכזה עומדת ה"אלה" האימננטית. מטרתה של תאולוגיה זו היא עקירתם מהשורש של דפוסים החשיבה וההרגשה כפי שעוצבו בידי אלפיים שנות פטריארכליות נוצרית והשרשתם של דפוסים חדשים שיעצבו את המילניום הנשי המתהווה. כל צירי הערכים מתהפכים כאן: העולם הזה מוצב במקום העולם הבא, החומר במקום הרוח, הזמן במקום הנצח וכו'. השאיפה היא ליצור חברה המשוחררת מעול האידאולוגיות ההרסניות שמייצרת החשיבה הגברית-תחרותית אשר מבקשות להילחם זו בזו ולכפות עצמן על המציאות. את האידאולוגיות הגבריות ה'קוויות' השונות תחליף חשיבה הוליסטית נשית ו'מעגלית' אשר בה הכל מחובר להכל וכל נקודות המבט נתפשות כמשלימות. המרת האל באלה תחסל את הדיכוי הפטריארכלי עתיק היומין ותשחרר את הטבע, את הגוף, את היצרים ובעצם את החיים עצמם. היא תגיע למימושה השלם עם כינונה של חברה חופשית שאינה מכפיפה עצמה לערכים אידאליים מוחלטים והחיה חיים המתעצבים מאליהם מתוך הקשבה ליצרנו הטבעיים.³⁰

המודעות העצמית, המהפכה המינית והאנטי גלובליזציה, ושמהיגיה הרוחניים היו כמעט כולם אינטלקטואלים שהיגרו מגרמניה (כגון פריץ פרלס, וילהלם רייך, הרברט מרקוזה ואחרים). מוצאן המשפחתי המשותף של הרומנטיקה הלאומית של הנאצים ושל הרומנטיקה האוניברסלית של ההיפים חומק מעיני רבים, אולם עיון ביקורתי בתרבות פופולרית אמריקאית העוסקת בתוצאות הליברליזם הקיצוני של שנות השישים ותולדותיו מסגיר אותו (ראו למשל סרטי הקולנוע "אמריקן ביוטי", "גברים בחלל", "אלפנט" ועוד, שבהם צצים אלמנטים נאציים מפורשים בלב לבם של החברה האמריקאית הליברלית והשבעה). דמות מרכזית שהשפיעה באופן ישיר גם על הנאציזם וגם על השמאל החדש האמריקאי, אם לתת דוגמה מובהקת אחת, היא הפילוסוף הגרמני וחבר המפלגה הנאצית מרטין היידגר.

²⁸ למעשה, הדובר המצליח ביותר שנמצא לה בשנים האחרונות הוא גבר בשם דן בראון שרב-המכר העולמי שלו "צופן דה-וינציי" אינו אלא מניפסט שיטתי ומנומק של תאולוגיה פמיניסטית המתחזה לרומן בלשי.

²⁹ כמה מהזרמים המרכזיים של התאולוגיה הפמיניסטית כמו תנועת ה"אקו-פמיניזם" או ה"תודעה האקולוגית" ("Ecology of Mind") מנסים להרחיב את המהפכה הפמיניסטית לכלל מהפכה תודעתית כללית – שיבה (שהיא בעיניהם גם התבגרות) מהתודעה הזכרית הרואה את האדם כנבדל מהטבע ומצדיקה את השלטת רצונו עליו, אל התודעה הנקבת הרואה את האדם כחלק מהטבע וקוראת לו להשתלב בו. הרומנטיקה כינתה שתי גישות אלו כ"מכנית" ו"אורגנית" בהתאמה; בשיח האקו-תאולוגי החדש הן מכונות תודעת "אגו" ותודעת "אקו".

³⁰ אחת הדמויות המרכזיות בזרם זה היא ההוגה האמריקאית הרדיקלית מרי דיילי. לדיילי בקיאות גדולה בתאולוגיה קתולית, והיא בונה את התאולוגיה שלה לפי קווי המתאר של הכנסייה הנוצרית, אך כאנטיזה שלה. באירוניה מודעת היא מכנה עצמה "מכשפה" ומצהירה שברצונה לחטוא בכל החטאים האסורים לפי הנצרות – שאינם אלא הערכים החיוביים במסגרת אמונתה שלה. ראו: Mary Daly, *Beyond God the Father* (Boston: Beacon Press, 1973); *Gyn/Ecology* (Boston: Beacon Press, 1978).

התאולוגיה המטריארכלית חדרה לזרמים הלא-אורתודוקסיים של היהדות. ידועה במיוחד היא הפמיניסטית האמריקאית מארשה פאלק (Falk) שחיברה סידור תפילה יהודי חדש, שאינו ממוען לקב"ה הזכרי של "אבינו מלכנו" אלא ל"עין העולם" – דמות מיסטית נקבית הוזה עם הטבע. האמונה בעין העולם היא למעשה כפירה בדואליות של בורא-

אולם יש לשים לב לכך שאף על פי שגישה זו מזהה את החשיבה האנכית ה"גברית" כפסולה, היא למעשה משמרת אותה ופשוט הופכת את הערכים על ראשם. כמוה, מתווה גם היא תנועה לינארית מנקודת מוצא אימננטית (התרבות הפטריארכלית המודרנית) אל עבר יעד טרנסצנדנטי (הטבע הטרומ-תרבותי, שאף שכולו אימננטיות הרי שבעבורה הוא אידאל בלתי מושג, כלומר טרנסצנדנטי). העובדה שהיא נעה במסלול הפכי לנצרות אינה משנה את העובדה ששני המסלולים כאחד מתוחים על פני אותו ציר אנכי. תאולוגיה פמיניסטית מסוג זה למעשה משכפלת את השגיאה הגדולה של הפטריארכליות, אותה שגיאה שהפמיניזם הוקם כדי לתקנה: התעלמות מקולו של המין האחר. כשם שהחשיבה הגברית לקתה בהתכחשות לנקודת המבט הנשית כך גולשת חשיבה נשית מעין זו להתכחשות דומה לאמתותיה של נקודת המבט הגברית. מהפכה פמיניסטית שאינה מנסה להשלים את החשיבה הגברית אלא להחליף אותה בחשיבה מסוג חדש כופרת בטענת היסוד שלה עצמה ולכן אינה מהפכה שלמה.

שונה לכאורה היא התאולוגיה הפמיניסטית השווינונית המציירת עולם שבו יש גם עיקרון אימננטי ("אלה") וגם עיקרון טרנסצנדנטי ("אל") הנתפשים שניהם כחיוביים וחינויים. לפי גישה זו יש ליצור מעין 'מעגל הקשבה' שבו כולם מכובדים ובכך להבטיח את השמעת כל הקולות. היא שוללת את הבחירה בקטבים ה'קיצוניים' המוכרים ומבקשת לעשות אינטגרציה שלהם. אינטגרציה זו אינה כופרת בתרבות, ברציונליות ובטכנולוגיה שיצרה הפטריארכליות, אולם היא כן מנסה להיות ערה לנזקים שהן גורמות לטבע ולנפש הטבעית. יש לחייב לפיה גם קבלה "אמהית" של הטבע ושל המציאות כמות שהם והשתלבות בתוכם, וגם אי הסתפקות "אבהית" בקיים וחתירה אל עבר יעדים חדשים התובעים התגברות והתקדמות. הדבר מתבטא בניסיון לעודד את פיתוחה של "רוחניות גברית" לצד "רוחניות נשית" כשני צדדים משלימים של הוויה אנושית שלמה. במרכז גישה זו ניצבת פרדיגמה אבולוציונית, לפיה התפתחות נכונה איננה גברית-קווית גרידא וגם לא נשית-מחזורית גרידא, אלא כביכול ספירלית – כלומר מתקדמת אל הטרנסצנדנטי תוך שמירה על מרכז הכובד האימננטי: כל שלב חדש אינו מבטל או מחליף את השלבים הקודמים, אלא מצטרף אליהם ומשכלל אותם.³¹

התאולוגיה השווינונית, כך נדמה, ניצלת מהכשל של התאולוגיה המטריארכלית בכך שהיא מבקשת להשלים את החשיבה הגברית ולא לבטל אותה, ויוצרת את השילוב המושלם בין שתי הפרדיגמות. אולם אם נתבונן בדברים מעט יותר נראה ששילוב זה אשלייתי, ושלמעשה תאולוגיית השוויון, כמו 'אחותה' המטריארכלית, מבטלת אף היא את פרדיגמת ההיררכיה לטובת פרדיגמת העיגול. הסיבה לכך היא, שהציר השווינוני-אופקי של תאולוגיה זו סותר את מהותו של האל הזכר, שיחסו לעולם חייב להיות הייררכי-אנכי. דמותו של אל זכר יכולה להופיע בעולם אך ורק בדמות של מעין ריבון או מלך, סמכות נעלה שעל המציאות לסור למרותה. אולם כאשר המלך מורד מכסו ומוצב

בריאה ובהיררכיה המשתמעת ממנה: עין העולם, כפי שמעיד שמה, היא בריאה הבוראת את עצמה. משמעות הדבר הוא, שהאלוהות איננה "שם" אלא "כאן", ושאינו בה כלל פן של אב מצווה, אלא רק אופי של אדם מקבלת. כפי שנראה בסעיפים הבאים, אין כאן אלא קיצור דרך עוקף-הלכה לרעיון השכינה הקבלי.

³¹ ההוגה הפורה והמשפיע ביותר של גישה זו הוא הפילוסוף האמריקאי קן ווילבר (Wilber). ראו למשל: Ken Wilber, *Sex, Ecology, Spirituality* (Boston: Shambhalla Press, 2000). הוגה חשובה אחרת בשם רוזמרי רית'ר (Ruether) השותפה לרעיונות אלו מבטאת אותם כך: "הדגם שלנו איננו הגיונל הפרימיטיבי של הרומנטיקה וגם לא ארץ הישימון הטכנולוגית של המודרנה. במקום אלו, הוא מתבטא בציווי חדש – ללמוד לטפח את הגן, שכן בטיפוח הגן חוברים כוחות המודעות הרציונלית וההרמונית של הטבע והופכים לשותפים" (*Womanspirit Rising*, p. 52).

התאולוגיה השווינונית חדרה גם היא לחוגים יהודיים מחוץ למעגלי הדת. מספר קהילות בארץ מנהיגות תפילות הפונות למה שנדמה כשתי רשויות – הקב"ה הזכרי מחד והשכינה מאידך – אך מוסבר כשני פניה של האלוקות האחת. גם במקרים אלו, מה שמוצג כתאולוגיה הרמונית שאינה מבקשת להחליף את התורה הגברית אלא להשלימה בתורה נשית מתורגם בפועל לסגנון חיים הדוחה את המחויבות להלכה ולכן למעשה דוחה את הממד הזכרי של התורה.

בפרלמנט הדמוקרטי כחבר מן השורה, מלכותיותו אולי נותרת כתואר, אולם למעשה היא בטלה ומעוקרת. במילים אחרות, מרגע שהאל הטרנסצנדנטי ניצב *במישור אחד* עם האלה האימננטית, הטרנסצנדנטיות שלו הולכת לאיבוד. קריאתו להתגברות על היצרים הטבעיים מתגכחת נוכח האישור הגורף שהם מקבלים מסביב; בשורתו בדבר אמת אחת ובדבר אידאות נשגבות נבלעת בשאון ריבוי הדעות וחיובה המתמיד של המציאות העובדתית; הגאולה שהוא מציע, הכרוכה בהפרה מוחלטת של סדר הדברים הרגיל, נשאבת לתוך סדר הדברים וחדלה להיות אוטופית. במילים אחרות, השילוב בין האל לאֵלָה שהתאולוגיה השוויונית מבקשת ליצור, כולל את האל הזכר למראית עין בלבד. *בכך שהיא מושיבה את האל והאלה סביב 'שולחן עגול' היא למעשה כובלת את כוחו הלינארי של האל הזכר ומנטרלת את הצעתו להתעלות מעל למעגל*. עצם הישיבה בצורת עיגול, אפילו אם מחצית מהיושבים תומכים באג'נדת קו, מבטיחה מראש את ניצחונו של המעגל.³²

(אותו כשל ניכר גם בשימוש שתיאולוגיה זו עושה בפרדיגמה האבולוציונית. ציור ההתפתחות הספירלית שהיא מציגה מטשטש את העובדה שמדובר בצמיחה טבעית לגמרי, משל לאורגניזם הגדל מאליו לפי תוכנית קבועה מראש. מה שנראה כפריצתם של שלבים חדשים למציאות הקיימת, ושאמור למלא את תפקיד היסוד הזכרי במערכת, אינו באמת מבטא שבירה של המהלך הטבעי בידי כח טרנסצנדנטי, אלא רק את הבשלתם של רובדים נוספים מהמציאות האימננטית. ניתן אם רוצים לצייר התפתחות זו כספירלה, אך מכיוון שהיא טבעית לכל אורכה ולעולם אינה נתבעת לפעול בניגוד למגמותיה הפנימיות, הרי שלמעשה יש לסווגה תחת ציור המעגל, המוכל בעצמו מבלי לדעת זוויות ושבירות כיוון, ולעולם אינו נפגש עם חידושים ממשיים היורדים ממקור עליון.)

לסיכום, אנו מכירים בינתיים שלוש תבניות בסיסיות ליחסי הארכיטיפים של הזכר והנקבה: הראשונה קובעת את עליונותה של התודעה הגברית-קווית; השנייה דוגלת בעליונותה של התודעה הנשית-מעגלית; השלישית מתיימרת להציע חשיבה של "גם וגם", אך למעשה מנכסת את התודעה הגברית לזו הנשית. השאלה הנשאלת היא אם ניתן להציע תבנית "גם וגם" נוספת – כזו שתצליח לשלב את הקו והמעגל על כל שונותם.

³² פרדוקס השולחן העגול משקף בעיה המובנית גם לתוך תפישת העולם של הפְּלוֹנְלִיזְם. הקולות השונים המושמעים במסגרת פלורליסטית, אף כי הם רשאים להציע סיפּוּרִים (נראטיבים) רבים ומגוונים, כפופים כולם, מתוקף מבנה השיח שהם לוקחים בו חלק, לסיפּוּר-העל (מטא-נראטיב) של הפלורליזם השוויוני עצמו. ההכרה בקיומו ובעוצמתו של סיפּוּר-על זה חושפת את האופן שבו פלורליזם מוחלט אינו אפשרי, שכן הפתיחות הנוצרת היא לעד פתיחות סלקטיבית, פתיחות הנעצרת כאשר מנסים לערער על הנחות היסוד הפלורליסטיות. יוצא שלמרות המאמץ לכונן שוויון גמור בין כל הסיפורים, או יותר נכון בגללו, סיפּוּר אחד תמיד יגבר על האחרים ויזדקק מעליהם – וסיפּוּר זה הוא סיפּוּר השוויון עצמו, המשמש כסיפּוּר-העל (ע"ע מסגרות חינוך המשלבות דתיים עם לא דתיים, שאף שהן נמנעות משיפוטיות לגבי ערכן של הדתיות והחילוניות, למעשה מכריעות מבלי משים – דווקא משום שהן נמנעות – לטובת הסיפּוּר החילוני-ליברלי הדוגל בריבוי אמתות).

מעלת הנקבה על הזכר בפנימיות התורה

בביקורת של התאולוגיה הפמיניסטית על המטפיזיקה הפטריארכלית תופשת היהדות מקום מרכזי. היהדות היא הדת המונותאיסטית הראשונה, והיא שהביאה לעולם את דימוי הבורא כזכר ואת עקרון ה"הוא ימשול בך" ששיחקו שניהם תפקיד מרכזי בהצדקת הפטריארכליות.

טענה זו חריפה, ובעבור אחדים אף מערערת את עצם האמונה באלוקיותה של התורה. ישנם ניסיונות רבים להתמודד עמה, אולם כמעט כולם סובלים לדעתי מאחד משני כשלים: או שהם מתעלמים מן הממד הפטריארכלי ביהדות (ובכך בעצם מבטלים את ההאשמה מעיקרה ומסתכנים בעיוות היהדות וכן בהצדקת עוולות מיותרות בה) או שהם נדחקים לפרשו כשריד ארכאי שתאם את ערכי העבר ושכעת יש לוותר עליו (ובכך מאשרים למעשה את ההאשמה והופכים את אחד מיסודות האמונה העברית לשרירותי).³³ מענה מעמיק וישר יותר בעיני יודה בקיומו של ממד פטריארכלי מהותי ביהדות שאינו רק שריד של ערכים קדומים אלא בעל תוקף מתמיד, אלא שהוא יציג את התמונה השלמה שבמסגרתה משתלב ממד זה, המשנה לחלוטין את ההקשר שלו. הצגתה של תמונה זו היא משימה מורכבת שבמסגרתה יש לבצע מהלכים רבים: להצביע על יסודות אנטי פטריארכליים ביהדות הפועלים להשלים ולאזן את הפטריארכליות; להסביר מדוע פטריארכליות איננה שלילית בפני עצמה אלא היא תנאי הכרחי לקיומה של תרבות כלשהי; להבחין בין הפטריארכליות היהודית לבין מקבילותיה בתרבויות אחרות, ועוד.

שארית המאמר שלפניכם מסכמת ניסיון לתרום במעט למשימה זו. היא מבקשת להסביר את הממד הפטריארכלי ביהדות כשייך בעיקר לרובד אחד של התורה, הרובד החיצוני שלה, כאשר רובדיה הפנימיים חושפים ממדים נוספים ואף הפכיים. רבדים אלו שייכים לחכמת הנסתר היהודית – הקבלה והחסידות – שרק כאשר מצטרפים אותה לרובד הנגלה ניתן לדון בתפישת המגדר היהודית בשלמותה.³⁴ כמובטח בהקדמה, חכמת הנסתר מכילה יסודות הדומים לאלו של התאולוגיה הפמיניסטית ומאפשרים בכך את שילוב רעיונותיה עם היהדות המסורתית.

מפת דרכים קבלית

בעבור רבים נדמית הקבלה כחכמה אזוטריית וסתומה שאינה ניתנת להבנה באמצעות השכל הישר. אולם כאשר לומדים אותה דרך עדשת החסידות, המתרגמת אותה ללשון הנפש והחוויה האנושית, נעשים מושגיה הזרים נגישים ושימושיים. הדרך הטובה ביותר להבין את התועלת שניתן להפיק מהרעיונות הקבליים היא להבינם כמעין *מפת דרכים* המתארות את המבנה הפנימי של המציאות.

³³ התגובה הראשונה נפוצה בין הכתבים הדתיים המתפלמסים עם הפמיניזם, ואין צורך להביא דוגמאות מפורטות לה. התגובה מן הסוג השני מאפיינת את זרם האורתודוקסיה המודרנית, ומצויה בין השאר בכתביה של תמר רוס (ראו למשל: תמר רוס ויהודה גלמן, "השלכות הפמיניזם על תיאולוגיה יהודית אורתודוקסית", בתוך: רב-תרבותיות במדינה יהודית ודמוקרטית, עורכים: מ. מאוטנר, א. שגיא, ר. שמיר, תל אביב: רמות-אוניברסיטת תל אביב, 1998, עמ' 443-464).

³⁴ הצידוק ללימוד תורת הסוד שאוב מקביעת גדולי הקבלה כי הגיעה העת לגלותה: לפי ספר הזוהר "עתידים ישראל לטעום מעץ החיים, שהוא זה ספר הזוהר, ובו יצאו מן הגלות ברחמים" (רעיא מהימנא, קכד ב); האריז"ל קבע שכיום "מצוה לגלות זאת החכמה" (הרב חיים ויטאל, הקדמה ל'עץ חיים'), ולבסוף נודע מכתבו של הבעל שם טוב, מייסד החסידות, על 'עליית הנשמה' שערך להיכל המשיח, שם נמסר לו שהגאולה תבוא כאשר "יפוצו מעיינותיך חוצה" (כתב שם טוב, א) – כלומר כאשר החסידות תגלה את פנימיות התורה ותהפוך אותה לחלק אינטגרלי מהתורה בכלל.

לפי הקבלה, אף כי המציאות סבוכה וגדושה בפרטים, היא מצייתת למספר מצומצם יחסית של מבנים צורניים החוזרים ונשנים לאורך חלקיה וקומותיה השונים, מעט כמו שהצופן הגנטי שלנו מופיע בכל תא ותא מגופנו. אנו נבחן כאן אחד מן המבנים העיקריים הללו, וננסה להסביר באמצעותו את הפנים השונות של מערכת היחסים בין ארכיטיפ הזכר והנקבה בעולם. המבנה שנבחן מקופל בארבע אותיותיו של שם הוי"ה – י-ה-ו-ה – כאשר את ארבע האותיות יש להבין כמסמלות ארבעה מישורי מציאות. ישנם מאפיינים רבים לכל אחד מן המישורים, אולם לענייננו משמעותי אופיים המגדרי: האותיות י ו-ו מבטאות שני מישורים זכריים, ואילו שתי האותיות ה מבטאות שני מישורים נקביים.

בדרך כלל נכתב שם הוי"ה בשורה אחת, מאוזנת או מאונכת, אולם הקבלה מלמדת דרך נוספת לכותבו, הרלוונטית מאוד לענייננו, ואשר לפיה שתי האותיות הראשונות נכתבות במאוזן ושתי האחרונות נכתבות מתחתיהן במאונך, כך:³⁵

י ה
ו
ה

התבוננות בסדר זה מגלה בתוך שם הוי"ה שלושה סוגים של מערכות יחסים בין זכר לנקבה: ציר אופקי י-ה, לאחריו ציר אנכי ה-ו, ולבסוף ציר אנכי ו-ה.³⁶ שלושה צירים אלו מבטאים בהתאמה יחס שוויוני, יחס של מעלת הנקבה על הזכר ויחס של מעלת הזכר על הנקבה, זה למטה מקודמו. לפי הקבלה שתי האותיות התחתונות משקפות את חלקו הנגלה של העולם בזמן ששתי העליונות – את החלק הנסתר שלו. משמעות הדבר היא שמעלת הזכר על הנקבה גלויה וניכרת בזמן שמעלת הנקבה עליו וכן השוויון ביניהם סמויים יותר ואינם ניכרים מיד. החלוקה לנגלה ולנסתר, חשוב להסביר, קיימת גם בתוך התורה עצמה, ומבחינה בין חיצונית התורה (הלכה, מדרש, מוסר וכו') לבין פנימיות התורה (קבלה וחסידות). משמעות הדבר היא שבחיצונית התורה ציר מעלת הזכר הוא הדומיננטי ואילו צירי מעלת הנקבה והשוויון הופכים למרכזיים רק ברבדים הפנימיים. מכיוון שאנו מבקשים לנוע מהנגלה והמוכר פנימה, אל הנסתר והחדש, הרי שנתקדם כאן מלמטה למעלה, כלומר מהציר הנמוך אל שני הצירים הגבוהים.

"נקבה תשוב גבר"

לפי הקבלה, שתי האותיות האחרונות של שם הוי"ה, ו ו-ה השניה, מבטאות את הציר האנכי המקשר בין רובד טרנסצנדנטי-זכרי עליון לבין רובד אימננטי-נקבי תחתון. ו מסמלת את ההשפעה האנכית של הזכר מלמעלה (המורגשת אף בצורת האות) ואילו ה את הנקבה המקבלת מלמטה. שתי אותיות אלו מסמלות בקבלה שני "פרצופים" – כלומר דמויות או ארכיטיפים – המכונים בהתאמה "זעיר-אנפין" ו"נוקבא" או לפעמים פשוט "בן" ו"בת". הטבלה הבאה, המקבילה מעט לטבלה 1 לעיל, מדגימה כמה

³⁵ ניתן לטעון שמכיוון שבסדר ההשתלשלות י קודמת ל-ה הראשונה, הרי שהיא אמורה להימצא מעליה ולא לצדה. אולם לכל אורך המאמר אנו נמנעים מציור ההאצלה לפי בחינת ההשתלשלות האנכית, הנקראת "עיגולים", ונוקטים בבחינה אחרת, הבנויה מדיאלקטיקה של צדדים ומן החיבור ביניהם, הנקראת "יושר". בבחינת עיגולים הספירות נמצאות תמיד זו מעל זו, ואין יחסי ימין-שמאל. בבחינת יושר, לעומתה, יש ימין ושמאל, וחלק מהספירות מתוארות כמצויות בקומה אחת זו כנגד זו. בחינת היושר היא העומדת בבסיס "עץ החיים" הקבלי הידוע, הבנוי מקווי ימין ושמאל מנוגדים וקו אמצע המשלב ביניהם. הצידוק לבחירה זו טמון בכך שזוהי בעיקר בחינת היושר – הרבה יותר מבחינת העיגולים – המגלמת את השקפתה הייחודית של התורה והמבדילה בין הקבלה לבין התורות המיסטיות של אומות העולם (ספר הזוהר וקבלת האר"י למשל עוסקים כמעט אך ורק בבחינה זו).

³⁶ הציר הרביעי המופיע כאן, הציר האנכי י-ו, אינו מבטא יחסי זכר-נקבה, אלא יחסי זכר-זכר.

מהלבושים השונים שהציר ו-ה לובש במסורת היהודית בכלל ובקבלה בפרט. את ה, המקבילה לעולם הטבעי ולתודעה נשית-מעגלית, סימנתי בצורת עיגול, ואת ו, המקבילה לעולם הרוחני ולתודעה גברית-לינארית, סימנתי בצורת ריבוע.³⁷

מח	רוח	תורה שבכתב	אורות	צורה	משפיע	עולמות עליונים	קב"ה	בן / ז"א	ו
לב	נפש	תורה שבעל-פה	כלים	חומר	מקבל	עולמות תחתונים	שכינה	בת / נוקבא	ה

טבלה 3

תרשים 1

לפי הקבלה, כל מבני הסמכות הקיימים בעולם יונקים כוחם מציר זה. יסודו אכן בפער הבסיסי שבין הבורא לבריאה, כאשר הבריאה נקבית לעומת הבורא והוא זכרי לעומתה. אפיון מגדרי זה, חשוב להסביר, אינו מקרי או שרירותי ואינו חלק מתאולוגיה 'שוביניסטית'. המחשתה של ישות אלוקית טרנסצנדנטית שאינה שורה בתוך המציאות פֶּאלים הפגאניים, אלא נחה מעל ומעבר לה, יכולה מבחינה נפשית להצטייר אך ורק בצורת דמות אב ולא בדמות אם. מכיוון שמאם נולדים ויונקים, הקשר עמה הוא במהותו רציף וטבעי והיא לעד מצטיירת כחלק בלתי נפרד מאתנו. בינינו לבין האב, לעומת זאת, מתקיים פער. הקשר עמו קטוע בידי מרחק ונבנה רק במאמץ, והוא לעד דמות מרוחקת וחופה מעל. מסיבה זו, הדתות הפגאניות שטרם הכירו במקור טרנסצנדנטי לטבע וסברו שהטבע הוא מקור עצמו, דמיינו את העולם כנולד מדמות אם. מאותה סיבה בדיוק, כשהתני"ך בא לבשר את קיומו של מקור טרנסצנדנטי וזר לעולם, הוא ציירו בדמות אב. עיקרון זה תקף לגבי כל חידוש שאינו נובע בטבעיות מתוכנו אלא ניחת עלינו 'מלמעלה': אנו ניצבים כנקבה מולו והוא מופיע מולנו כזכר המעניק לנו זרע חדש. אם עיקרון זה חב את קיומו לסדר חברתי גברי הרי שהדבר צריך להיזקף לזכותנו: שלטון הגברים אפשר הכרה בקיומה של אלוקות טרנסצנדנטית שאינה שורה בפנים כאם אלא ניצבת מעל כאב.

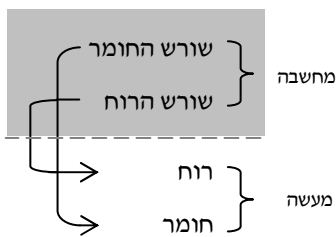
עם כל זאת, הציר ו-ה אינו אלא חצי מהתמונה, ולא זו בלבד, אלא שהוא החצי הנמוך והנגלה לעין שלה – קצהו של קרחון הפוך כביכול. הוא מבטא את העיקרון היסודי של התורה הנגלית, אבל כלל אינו משקף את תמונת העולם התורנית המלאה. הפסקה הבאה, הלקוחה מכתביו של ר' שניאור זלמן מליאדי, האדמו"ר המייסד של חסידות חב"ד ומחבר ספר התניא, מאפשרת לנו להתחיל לעלות אל הרבדים הנסתרים שמעליו:

ידוע מחלוקת תנאים בגמרא (חגיגה יב.): חד [בית שמאי] אמר: שמים קדמו לארץ, כמו שנאמר: "בראשית ברא כו' את השמים ואת הארץ" (בראשית א א); וחד [בית הלל] אמר: ארץ קדמה, כמו שנאמר: "ביום עשות כו' ארץ ושמים" (שם ב ד). אלו ואלו דברי אלקים חיים, שבמחשבה ארץ קדמה לשמים, וכשברא, ברא השמים תחלה. והענין, כי "סוף מעשה במחשבה תחלה", פירושו כי הארץ – לפי שהיא סוף מעשה, על כן שורשה במחשבה – היא בבחינת תחלת המחשבה. אבל השמים, שהם תחלת המעשה, הם אחרונים במחשבה. כי זהו הכלל, שהסוף מעשה עולה תחלה במחשבה.³⁸

רעיון זה הוא אחד היסודיים ביותר בקבלה. נקודת המוצא היא מחלוקת בית הלל ובית שמאי בעניין השאלה מה קדם למה בבריאת העולם: השמים לארץ או הארץ לשמים. במונחים "שמים" ו"ארץ" הכוונה כאן היא לרוח ולחומר, ולכן, מעבר לשאלה הכרונולוגית בדבר הקדימה בזמן מסתתרת שאלה

³⁷ חשוב להבהיר שזהו מדגם מייצג בלבד של ביטויים לציר זה וכי ניתן להוסיף לטבלה עוד עמודות רבות המראות כיצד הוא מתבטא בתחומים אחרים.
³⁸ תורה אור, פרשת ויגש, מג ג. ההדגשות שלי.

תאולוגית בדבר הקדימה במעלה: לפי בית שמאי הרוח נעלה על החומר, ואילו לפי בית הלל החומר נעלה על הרוח. אדמו"ר הזקן מציע יישוב למחלוקת באופן המראה כי שני הצדדים צודקים. הוא עושה זאת באמצעות הבחנה בין שני מישורי מציאות אותם הוא מכנה "מחשבה" ו"מעשה": ברובד המעשה, הגלוי לעין, הרוח קודמת – כלומר נמצאת מעל לחומר. אולם ברובד המחשבה, הסמוי מעינינו והראשוני יותר, החומר, או ליתר דיוק שורשו הנסתר של החומר – מהותו הפנימית – הוא הנמצא מעל לרוח. תרשים 1 ממחיש את הכתוב בקטע:

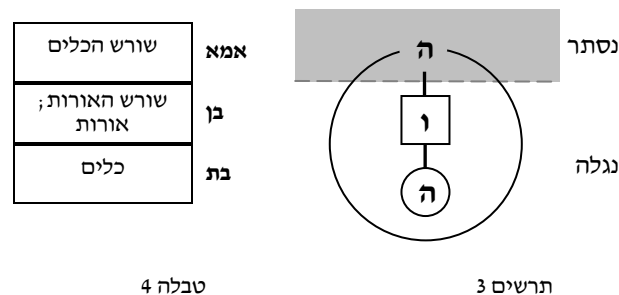
תרשים 2

בריאת העולם מתוארת בקבלה כצמיחתו של מעין עץ הפוך המכונה "עץ החיים", ששורשיו נטועים בעולמות העליונים וענפיו משתלשלים מטה אל העולם שלנו. כפי שבועץ רגיל השורשים סמויים והענפים גלויים, כך גם בעץ החיים הקבלי. אלא ששורשיו של זה אינם קבורים מתחת לאדמה אלא כביכול 'מעלי' לשמים. כל דבר נגלה בעולם הזה הוא כמו ענף היונק משורש רוחני גבוה שעל מנת לחושפו עלינו 'לחפור' בעולמות העליונים. כעת בא התרשים שלפנינו וממחיש לנו עיקרון נוסף לגבי חוקיות צמיחתו של עץ החיים: *ככל שמשוה חומרי ושפל במציאות הנגלית כן שורשו הרוחני ראשוני ונעלה יותר במציאות הנסתרת*. עיקרון זה חושף בפנינו הייררכיה חדשה, בלתי נראית לעיניים החיצוניות, המסתתרת מאחורי ההייררכיה המוכרת והמהפכת לחלוטין את סדר חשיבותם של הדברים.³⁹

הייררכיה ההפוכה של השורשים מאפשרת לנו להרחיב כעת את הציר ההייררכי ו-ה. אם ה היא חומר ו-ו רוח, הרי שעלינו להוסיף רובד שלישי שיוצב מעל לרוח ויגלם את שורשו הרוחני של החומר. רובד זה מבוטא גם הוא באמצעות האות ה"א, ועל מנת להבחין בין השתיים מכנים אותן ה

³⁹ הרעיון שלפיו ככל שדבר מסוים נמוך יותר כן שורשו הרוחני גבוה יותר, נראה משונה: הרי הגשמיות רחוקה מהקב"ה ומכל מה שאנו מזהים כרוחני – מדוע אפוא לטעון שבעצם, מתחת לפני השטח, היא נעלה מן הרוחניות? הסבר אחד לכך מתגלה מתוך התבוננות באופיו של סולם הנבראים. אחד המאפיינים העיקריים של סולם זה הוא שכל שאנו מטפסים מעלה כן נעשים הדברים מורכבים: העולם האורגני מורכב יותר מהמינרלי, הזואולוגי מורכב יותר מהבוטני וכן הלאה עד למוח האנושי, שהוא הדבר המורכב ביותר המוכר לנו. העלייה במורכבות פירושה בעצם עלייה ביכולת ההכרה ובחופש הבחירה, כלומר בכוחה של הנשמה לפעול דרך הדבר, ולכן היא מבטאת קרבה הולכת וגדלה לבורא. אלא שכל שאנו מטפסים באתו סולם ממש הולך וגובר גם פיתוי שלילי המגביל את תנועת הנשמה: הפיתוי לחוש כה עצמאי ומספיק לעצמך עד כדי תחושת אי תלות בבורא ואף כפירה בקיומו. כפירה זו מגיעה לשיאה בחטא ההאלהה העצמית, ואמנם לדבר זה מסוגל רק האדם (הדוגמה המובהקת לכך היא פרעה, המעיד על עצמו "ואני עשיתיני" [יחזקאל כט ג]). במובן זה, דווקא ביצורים הפשוטים יותר, שתודעתם העצמית נמוכה וקיומם טבעי ו'זורם', גלום סוג של אמונה תמימה והתבטלות כלפי הבורא, שהוא גדול משל היצורים המורכבים, וניכר יותר ויותר ככל שהיצור בסיסי יותר ונחות. ניתן אף לומר שעצם פשטותם של יצורים אלה, למרות שהיא ודאי נחותה מהדברים המורכבים ובעלי ההכרה, מהדהדת ביתר שאת את פשטות העילאית והקדמונית של הקב"ה שאנו מציירים כ"אור אינסוף פשוט". זו הסיבה לכך שרגע המעבר מהעיר לטבע, למרות שהוא בעצם תנועה "מטה" מעולם המדבר לעולמות החי, הצומח והדומם, מורגש על ידנו כהתרוממות רוחנית. מְדַבְּרִיּוֹת, שכולם רק אדמה צחיחה ואבנים דוממות, מצטיירים בעינינו כמקום הרוחני ביותר, והעפר משמש כמקור ההשראה לביטול האנושי של "ונפשי כעפר לכל תהיה" (ברכות יז ע"א, סוף תפילת שמונה עשרה בסידור). כאשר מודדים את תכונת ההתבטלות, הברואים הנמוכים מתגלים דווקא כגבוהים ביותר.

עליונה ו-**ה תחתונה**. **ה עליונה** שאנו מצרפים עתה קרויה גם **פרצוף "אמא"**, שכן היא מתוארת כמעין **רחם** רוחני עליון שממנו יוצאות **ו** ו-**ה תחתונה**. יש לדמיינה כמעין אם גדולה הנמצאת מעל ומעבר ל"בן" ול"בת", 'מיניקה' ומזינה את שניהם ומסוגלת להכיל את עולמותיהם הסותרים. לפי הקבלה, "אמא" מקבילה גם לספירת הבינה (על דרך ה"בינה היתרה" שניתנה באשה יותר מבאיש⁴⁰) ומבטאת את היכולת להבין טענות מנוגדות לחלוטין וליישבן.⁴¹ מסיבות אלו נצייר את **ה עליונה** לא כעיגול שווה ממדים לזה של **ה תחתונה** אלא כעיגול גדול יותר המקיף ומכיל גם את תודעתו ה'מרובעת' של האיש גם את תודעתה ה'מעגלית' של האשה. להלן התרשים החדש שנוצר לנו ותמצית הטבלה החדשה המקבילה לו:

לפי תרשים זה, ההייררכיה המסורתית של הטרנסצנדנטי-זכרי והאימננטי-נקבי שרירה וקיימת, אלא שהיא רק החלק הנגלה לעין. הדיוקן הרחב יותר מגלה דרגה נוספת של נקביות המסתתרת מעל ארכיטיפ הזכר והמתוארת כאן כשורשה של הנקביות הנגלית.⁴² מישור זה מרומז בביטוי המקראי "נִקְבָּה תְּסוּבָּב גְּבִר",⁴³ כאשר "תסובב" פירושה הן 'תקיף אתי' הן 'תשפיע עלי' (מלשון סיבה ומסובב). שאלות רבות מתעוררות נוכח התרשים, אולם קודם שנעלה אותן כדאי להתייחס לרגע לעובדה הפשוטה שיש כאן יסוד של **הפתעה**. הסרת המסך מעל עולם הנסתר מחוללת מעין תפנית עלילתית בדרמה הקלסית של האדם, קצת בנוסח "המשרת עשה את זה" של ספרי הבלשים. בעולם הספרות זוהי קלישאה: הדמות הנכשלת, הבזויה והנחבאת אל הכלים מתגלה פתאום כמוח העל המושך בחוטים מאחורי הקלעים. אולם כאשר אנו מבקשים לעסוק בטבעה של המציאות עצמה, עלינו לנסות לגשת אליה באופן פתוח ורענן. כפי שנראה מיד, הבנת היחס בין שני הצירים יכולה לשמש לנו כמפתח לפענוחן של חידות רבות המעסיקות אותנו.

טבע שני

קודם ההכרה בקיומה של **ה עליונה** נראה כי **ה תחתונה** מגלמת את 'אמא טבע' במצבה הראשוני והבלתי נגוע, ואילו **ו** את 'אבינו שבשמים' המחדיר תורה לתוך העולם. הטבע נדמה כמכלול הוליסטי

⁴⁰ נדה מה ע"ב: "אמר ר' חסדא: מאי טעמא דרבי? דכתיב: "ויבן ה' [אלהים] את הצלע" – מלמד שנתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מבאיש".

⁴¹ חגיגה ג ע"ב: "עשה אזניך כאפרכסת וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים, את דברי אוסרין ואת דברי מתירין, את דברי פוסלין ואת דברי מכשירין".

⁴² את טבלה 4 הקצרה המופיעה כאן ניתן להמשיך בהתאם לטבלה 3 שהופיעה לעיל. שורש המקבל יתגלה כעת כגבוה משורש המשפיע; שורש התווה, המכונה עולם התווה, יתגלה כגבוה מעולם התיקון; שורש הלב, המכונה גם פנימיות הלב, יתגלה כגבוה מהשכל וכן הלאה.

⁴³ ירמיה לא כא.

ומעגלי אשר בו אנו חיים בשלווה, ואילו התורה – כקו הפורץ אליו, מבקש להפר את הרגשת שלמותנו הטבעית ותובע מאתנו להתעלות. קיומה של ה **עליונה** מציע לנו אפשרות לחשוב מחדש על הדיכוטומיה הזו. בשורתו הראשונה היא שממלכת הטבע המפוארת אותה דימינו לאם, כלומר למקור הכל, היא דווקא יותר כמו **בת**, כלומר ישות מדרגה נמוכה יחסית. אין היא "יקום" סתמי הקיים מתוקף עצמו, אלא "בריאה" שנולדה ממקור נעלה ונעלם. ישנה אי-שם "אמא", הוא מראה לנו, אלא שהיא משהו שאינו מתגלה באופן טבעי ושטרם זכינו להכירו. והוא אומר דבר נוסף: השלמות ההוליסטית שאנו מדמים למצוא בטבע מבטאת שלמות מסדר נמוך יחסית; "אמא" מגלמת הוליוז מסדר גבוה יותר, רחב ומקיף, מן ההוליוז של הטבע-ה"בת"; מדובר במעין הוליוז-על, המשלב בתוכו גם את מעגל הטבע וגם את הרבדים הרוחניים שמעבר לטבע, והמושגים דרך התורה והמצוות.

משמעות הדבר מרחיקת לכת: הניסיון הקדום והמחודש למצוא ב'אמא אדמה' את המקור ליישותנו ולהתנחם בזרועותיה מסתבר כנועד לכישלון. הטבע הוא השתקפות ולא מקור; שבר ולא שלמות. לעולם לא נמצא בו את הנחמה אשר לה אנו מייחלים. למעשה, חלק מקלקולו של הטבע הוא הגאוותנות המוטבעת בו, הגורמת לו להצטייר כלפי חוץ כשלם וכמספיק לעצמו. דבר זה מוביל לסתימתו בפני קבלת שפע רוחני מבחוץ ולשקיעתו לתוך עצמו. הוליוז-העל שאנו כעת נחשפים לאפשרותו הוא היעד האמתי שאליו עלינו לשאוף, ה"אמא" האמתית שאלה אנו מתגעגעים.

אולם השיבה ל"אמא" היא דרמה המורכבת משתי מערכות. בשלב הראשון עובר האדם משבר: הוא מגלה שהטבע אינו השלם אלא רק איבר ממנו, ושעליו לוותר על ההשתקעות הנינוחה בו ולקבל במקומו את התורה הקווית והאנכית, שבמהותה היא אל-טבעית ותובעת התעלות מאומצת מעל לנטיות ולהרגלים. בתחילה נראה משבר זה כבוגד בשאיפה להוליוז ולהרמוניה וכמוליד רגשות של שניות, מתח וניכור (מעבר משלום מעגלי לדו-קרב בין עיגול לקו). אולם אם ההתמסרות לתורה ולמצוות אמיתית ושלמה – מביח לנו התרשים החדש – קו התורה הופך לשביל המוביל למציאות הוליסטית שלמה עוד יותר, שבה מתגלה הרמוניה חדשה ומורכבת יותר, ששבירת הרמוניה הקודמת משתלבת בתוכה כחלק בשלם.

לפי החסידות, מעגל ההוליוז הגבוה הוא שמכונה בפינו "העולם הבא"⁴⁴ (כאשר המעגל הנמוך הוא העולם הזה). המושג "עולם הבא" אינו מובן רק כמתייחס לחיים אחר המוות או לאחרית הימים, אלא כדרגת תודעה גבוהה יותר – 'עולם מחשבתי' מפותח משהכרנו – הניתנת להשגה אף בהווה. שני העולמות בנויים באופן דומה (לכן שניהם מיוצגים על ידי אותה אות); אולם הדמיון מתעתע ועלול להשכיח את העובדה שהעולם הזה אינו אלא משל וחקי ואלו העולם הבא הוא הנמשל והמקור. המשנה שלפיה "העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא; התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין"⁴⁵ נועדה בין היתר לסלק את האשליה כי העולם הזה, למרות הדמיון הגדול שהוא נושא לעולם הבא (שכן בתבניתו הוא נוצק), אינו התכלית אלא האמצעי בלבד, מסדרון צר שיש להתקדם בו מבלי לנוח. הדרך לתיקון עצמך בפרוזדור היא קבלת התורה, שבפועל מחייבת את האדם להפוך את העולם הזה לפרוזדור ולנוע מעלה והחוצה במקום הצדה ופנימה.⁴⁶

⁴⁴ ולא ו, כפי שהיה ניתן לחשוב לו היינו חושבים במונחים המקובלים שתוארו בטבלה 1 לעיל.

⁴⁵ משנה אבות ד טז.

⁴⁶ בתרשים מצוירות ה **עליונה** ו-ה **תחתונה** כשתי דרגות של הוליוז או שלמות, כאשר ו היא הערוץ המקשר ביניהן. אולם למעשה יש לחשוב על מבנה זה כחוזר על עצמו שוב ושוב לאין קץ: מעל כל דרגה של שלמות יש דרגה נוספת, עולם גבוה יותר שהוא "עולם הבא" ביחס לקודמו, כשהמעבר ביניהם נעשה תמיד דרך טיפוס מאומץ בערוץ קווי צר. ה **עליונה**, אף שהיא הנמשל של ה **תחתונה**, היא אפוא בעצמה משל המרמז על נמשל מסדר גבוה יותר. סולם העולמות הוא סולם של משלים, כל אחד וך ומדויק יותר מזה שתחתיו, המרמזים כולם לנמשל נשגב אחד בלבד – 'עולמו' האינסופי של הבורא (שהוא בעצם מעל כל העולמות). הציר ה-ו-ה אינו מייצג אפוא מבנה יחיד אלא את היחס הקבוע בין כל עולם לעולם

כינוי נוסף למעגל הגבוה הוא "טבע שני". הוא נקרא "שני" קודם כל כדי להבחינו מהטבע המוכר והנתון לכולנו באופן ראשוני, וכן כדי להבהיר שהוא שייך לסדר גבוה יותר של מציאות שניתן להגיע אליו רק אחרי שמבחינים שהטבע הראשון הוא בעצם "עלמא דשיקרא"; והוא בכל זאת נקרא "טבע" (ולא 'רוח' או 'תורה' או 'אמונה' למשל) משום שהוא מבטא הווייה שבה הדברים מונחים במקום המיועד להם, שבה התנועה חופשית וזורמת ושבה התפתחות אינה כרוכה בביטול עצמך אלא אדרבה, בגילוי זהותך האמתית. במובן זה הטבע השני הוא בעצם הטבע הראשון שלנו, הטבע הפנימי והאמתי יותר, והוא שני רק בסדר שבו הדברים מתגלים לנו.⁴⁷ טבע עליון זה מבטא אחדות גבוהה בהרבה מזו שמעניק לנו הטבע התחתון, אחדות הכוללת גם את תנועת החריגה מהטבע. לכן ניתן להשיגו אך ורק דרך הפעילות האנטי טבעית של המרידה בטבע הראשון. יש לנפץ את האשליה שהטבע הראשון הוא ביתנו ומקומנו, להסכים לקבל הדרכה ממקור נעלה ממנו ולצאת למסע לעידונו ולתיקונו. שני הטבעים אפוא, העליון והתחתון, הם טבעות מעגליות המבטאות ביתיות ומנוחה; אולם בזמן שהטבע התחתון מבטא את הביתיות הילדותית של ה'רוק' הסגור בפני קשר עם הבורא, הטבע העליון מבטא את הביתיות הבוגרת הנבנית מתוך הברית עמו. שיתוף השם ביניהם נובע מכך שהשלמות וההרמוניה השוררות למראית עין בטבע הראשון הן צלמן ודמותן המוחשיות של השלמות וההרמוניה הנשגבות של הטבע השני. הרגשת האחדות והזרימה שהטבע הראשון מציע היא המטפורה הטובה ביותר לאופי המשוחרר והעצמי של החיבור הפנימי לבורא. לפי החסידות זוהי המשמעות הפנימית של הפסוק "והוא ימשול בך": האשה והנשיות, בכללן הטבע הנשי, יהיו המשל שבאמצעותו ישיג האדם את העולמות העליונים.

תרגום הסכמה ללשון הפסיכולוגיה יכול לתרום לביאורה. מעגל ה תחתונה מקביל לרובד הנפש הטבעית או התת-מודע, הכוללים את היצרים, המאוויים והחרדות, הדמיון המיתי וכו'. שם נמצא ה'אני' הילדותי והרגשי שלנו, המונחה בידי מה שפרויד כינה: 'עקרון העונג'. ו מקביל לרובד הרוח או המודע – הכולל את החשיבה הלוגית והאנליטית, את היכולת להתגבר על היצרים הטבעיים ואת האפשרות להתחבר לאידאות רוחניות ולנסות ליישמן במציאות. פה ממוקם ה'אני' הבוגר והשכלי שלנו המונחה בידי 'עקרון המציאות' ובידי הערכים שבהם אנו מאמינים. לגבי שני מישורים אלו תקף הכלל "מוח שליט על הלב" – הרובד השכלי והמודע יכול וצריך לשלוט ברובד הרגשות הטבעיים. מעגל הטבע השני הנח מעליהם, המסומן בידי ה עליונה, מקביל לפי ציר זה לרובד הנשמה או העל-מודע, המזכיר את התת-מודע אך למעשה שונה ממנו מאוד. גם בו אצורים כוחות מיתיים ודחפים בלתי הגיוניים, אולם כל אלו אינם עומדים בסתירה לקו הרוח וקו הרוח אינו מקלקל אותם. נהפוך הוא, ניתן להשיגם רק אם ניאותים לקבל את עול התורה הנאצלת אלינו במורד קו הרוח ולטפס במעלה הסולם שהיא מציעה לנו. או אז אנו מגלים את ה'אני' הגבוה והאמתי ביותר שלנו – הנשמה השוכנת בקרבנו. רובד רוחני זה מכונה לעתים גם פנימיות הלב מכיוון שהוא מגלם את הבינה – הרגשות הגבוהים שלנו המתגלים כאשר מפשיטים מעליהם את הרגשות השטחיים והחולפיים. גם הוא מונחה בידי סוג של 'עקרון עונג', אולם הפעם הכוונה היא לעונג רוחני ונעלה, לא גשמי ואנוכי.⁴⁸ לגבי

שמעליו – יחס המשוכפל שוב ושוב. עובד השם המטפס במעלה עולמות הלימוד והתודעה מתקדם ממשל למשל, כאשר בכל קפיצת מדרגה נדרש ממנו לוותר על השלמות וההרמוניה של המדרגה הקודמת. יוצא מכך שהמשל הראשון לכל העולמות, ולמעשה ההמחשה הקרובה ביותר לשלמותו ולמעגליותו של הקב"ה, אינו אלא האשה הארצית.

⁴⁷ רמז לדבר: "טבע שני" בגימטריה – "אמת".

⁴⁸ "אין בטובה למעלה מענג, אין ברעה למטה מנגע" (ספר יצירה ב ד). הבחנה זו בין עונג לנגע, המכירה הן בזיקה ביניהם הן בהיותם הפכים גמורים, מאפשרת תיקון והעלאה של משנת פרויד. לפיה, מה שפרויד כינה 'עקרון העונג' ראוי יותר לשם עקרון הנגע, שכן כולו נגוע בנגיעות אישיות ואנוכיות ורק חותר להתכנסות רחמית אל ה'אני' ולחציצה בינו לבין העולם. עיקרון זה אכן ראוי לריסון, כפי שפרויד טוען, אולם לא רק בידי 'עקרון מציאות' קר וחיצוני אלא גם ובעיקר בידי

היחס בין רובד זה לרובד השכלי תקף הכלל "פנימיות הלב שליט על המוח" – הרגשות המזוככים של הנשמה נעלים מהכלים השכליים שזיככו אותם, ולכן צריכים לכוון אותם.

"בשתי נקבות מתעטר הזכר בביתו"

המחשה של האופן שבו ה עליונה, ו-ה תחתונה מתייחסות זו לזו מופיעה בספר הזוהר.⁴⁹ הזוהר מסביר שכאשר איש מתחתן הוא אינו נושא אשה אחת שתיים: "בשתי נקבות מתעטר הזכר בביתו... נקבה עליונה לתקנו ולעטרו, נקבה תחתונה להתחבר בו ולהזיון ממנו".⁵⁰ ה"נקבה התחתונה" היא כמובן אשתו של האיש, שאותה עליו לפרנס ולהפרות. ההפתעה היא שעמה הוא זוכה גם ל"נקבה עליונה" – ישות נשית רוחנית החופה מעליו ו"מתקנת"-מפרה אותו – שהזוהר מזהה בהמשך כשכינה. נקל לראות כי תמונה זו מקבילה לתרשים שלנו כך שהאיש הוא ו, אשתו היא ה תחתונה והשכינה היא ה עליונה.

לכאורה הזיווג עם השכינה הוא הרוחני והחשוב ואילו הזיווג עם האשה גשמי ופחות ערך, אולם הזוהר מדגיש ש"אשתו גרמה לו אותו זיווג עליון" – האיש זוכה להשראת השכינה רק דרך אשתו ובזכותה. אבל עדיין, מקשה הזוהר, אם הזיווג העליון הוא התכלית, נראה ש"שבח הוא לבן אדם כשהוא יוצא לדרך יותר מכשהוא בביתו בגלל הזיווג העליון שמזדווג עמו"! אולם גם אפשרות זו מופרכת מיד: "בזמן שבו אדם הוא בביתו, עיקר הבית הוא אשתו מפני שהשכינה לא סרה מן הבית בגלל אשתו". כלומר, מכיוון שהאשה היא המביאה את השכינה, מקום שרייתה הוא דווקא קודם כל בבית, והיא מלווה את האיש בחוץ רק משום שבבית הפכה לחלק ממנו. "סוד הדבר", מסכם הזוהר: "אמא עליונה [שכינה] לא נמצאת אצל הזכר עד שנתקן הבית ומתחברים זכר ונקבה. אז אמא עליונה מריקה ברכות לברך אותם".

תמונה זו משכללת כמובן את הדגם הפטריארכלי המוכר לגבי נישואין, אשר בו הבעל ניצב מעל האשה כמעין מלך בביתו. היא מספרת לנו שדימוי הזכר כרוחני וכנעלה מן האשה מעוות וחסר. ישנה דרגה גבוהה יותר של בינה רוחנית – דרגת השכינה שהשגותיה דקות וגבוהות יותר – השייכת לאשה דווקא, ולא לבעל, והחסומה בפניו עד שייצור חיבור אינטימי ושלם עם אשה. הדברים משתקפים בתרשים שלנו. כפי שניתן לראות, העיגול הגדול של ה עליונה נמשך ממקור נסתר שמעל לרובד הנגלה של ו. כלומר ההולזיס הגבוה שהוא מבטא נשגב כביכול מבינתו של ו, שמטבעו אינו מבין מעגלים. ו יוכל להתקשר עמה רק אם יתוודע תחילה לעיגול הקטן של ה תחתונה, כלומר למחזוריות הפשוטה של הטבע הראשון, לחיים עצמם. מחזוריות טבעית זו מחייבת אותו להאט ולצאת מעולם המחשבות הפרטיות שלו, ולכאורה 'מורידה' אותו למציאות של ערכים, תחושות ורגישויות שהוא איננו מבין; אולם למעשה היא משמשת כמעין הז או איור למעגליות העמוקה והמיסטית שמעבר למציאות הנגלית, ובהדרגה פוקחת את עיני ו להבחין בכך שהקב"ה נמצא גם במקומות לא צפויים, שדרכיו הנסתרות אינן בהכרח ישרות והגיוניות ושמעבר להשתדלות המודעת והבוגרת שלו ישנה אמונה תמימה בכך שהכל, גם הכישלונות והרעות, הוא באמת תמיד

הדרכה וחינוך תורניים המקרבים את האדם אל פנימיותו. הללו ניגשים ליצר לב האדם הרע מנעוריו ומושכים אותו לבית המדרש באופן של "חונך לנער על פי דרכי", כלומר הדרך המובילה אל האני האמתי שלו המונהג בידי עקרון העונג האמתי – עונג הנשמה בזיווגה עם בוראה. על פי גישה זו, מטרת הריסון איננה – כמו אצל פרויד – להרחיק את האדם ממה שמענג אותו (מה שמשמר את האשליה שתענוגות החיים הם העונג האמתי ורק מייצרת יותר תסכול ומרירות) אלא רק להרחיקו מהנגעים החיצוניים המשעבדים אותו אל החוץ תוך קירובו למקורות העונג האמתיים והפנימיים שלו.

⁴⁹ זוהר ח"א, מט ע"ב-נ ע"א

⁵⁰ שם, נ ע"א.

לטובה.⁵¹ במילים אחרות, חיי הנפש הזורמים של האשה מלמדים את האיש – שעד כה הכיר רק את חיי הרוח התכליתיים – את סוד הזרימה הגבוהה של הנשמה. מנהגן הקדום של הכלות להקיף את חתן תחת החופה מבטא בין השאר את האור המקיף שהן מעניקות לו בפעם הראשונה ברגע החתונה. כל זה מסביר מדוע האיש זקוק לאשה אולם לא מדוע האשה זקוקה לאיש. לכאורה, אם הבינה היתרה נמצאת כבר באשה, הרי שהזיווג ביניהם מועיל רק לו, לא לה. אולם התרשים מראה לנו שלא כך הוא. שכן אף על פי שהבינה היתרה של האשה קיימת בה מלכתחילה, היא קיימת באופן של שורש נסתר ובלתי מודע שהאשה אינה יכולה לגלותו בכוחות עצמה. האשה כשלעצמה חגה בטבעיות במעגלי ה **תחתונה** מבלי להידרש לחרוג מהם ולטפס אל האור הגבוה שלה, ה **עליונה**, החופה הרחק מעליה. גם אם לעתים היא חשה במעומעם במציאותו, אין לה את הסולם הנדרש על מנת לבצע את הטיפוס. היכולת לגלות את מהותה הפנימית והגבוהה *כרוכה בהבחנה 'גברית' בין פנים לחוץ ובין גובה לנמוך*, הבחנה שעליה לקבל מבין לוויה חיצונית, כלומר מאישה. חדירתה של תודעה גברית לחייה מעניקה לאשה ציר אנכי המאפשר לה להבחין בין הנפש לנשמה ולטפס מן האחת לשנייה. הדבר דורש כמובן גם השתדלות מצדו של האיש: עליו לאמץ ראייה חודרת מבעד למציאותה החיצונית של האשה-בפועל אל הפוטנציאל הרוחני הגלום בה. עליו 'לראות' בעיני רוחו את האישיות השלמה והרחבה יותר של אשתו המתעלה לאין ערוך מעל אישיותה הנגלית. או אז, כאשר האשה מביטה בבעלה, היא רואה לא רק את השתקפותה הנוכחית אלא גם את דמות נשמתה הגבוהה הניבטת אליה 'דרכו'. כך הופך האיש להיות הערוץ המקשר בין אשתו לבין נשמתה, הסולם שבאמצעותו היא מטפסת אל ה'אני' הפנימי הגבוה שלה.⁵² כאשר זה קורה מרוויחה האשה מחדש את האיכויות הנפשיות שבהן רצתה מלכתחילה, הקשורות בזרימה, בעצמיות, בשלווה וכו' – אולם הפעם באופן מבורר ומדויק יותר.⁵³

שני הצדדים זקוקים אפוא זה לזה על מנת להשרות את השכינה ביניהם.⁵⁴ כל אחד צריך ללמוד מהשני וכביכול ללכת בעקבותיו על מנת להכיר את מסלולי הליכתו ולהפנים אותם.⁵⁵

⁵¹ בבית היהודי מתממש עיקרון זה בכך שחיי האישיות של בני הזוג מותאמים למחזור האשה. הדבר דורש מהגבר להתאים עצמו לקצב ההתנהלות של האשה, השונה משלו. אותו עיקרון תקף לגבי כל המישורים של הזוגיות אשר בהם מחויב האיש להתאים את קצב התנהלותו לזה של אשתו. במישור מסוים האטה זו מנמיכה אותו, אולם בה בעת היא מאפשרת לו מגע עם דופק רוחני גבוה שאין לו באופן טבעי חיבור ישיר עמו.

⁵² לפי החסידות, בית הלל פסקו שמרקדין לפני הכלה "כלה נאה וחסודה" גם כאשר היא אינה כזאת (כתובות יז ע"א) – שלא כבית שמאי, שחששו מפני "מדבר שקר תרחק" – משום שכל כלה נאה וחסודה בשורשה העליון; יתרה מכך, עצם השירה בפניה שהיא נאה וחסודה מושכת עליה חוט של חסד מדרגתה העליונה ומייפה אותה בפועל (ראו: הרב יצחק גינזבורג, *חתן עם הכלה*, עמ' נו). באופן דומה יכול איש להראות לאשתו את יופייה הנעלה ובכך לקשרה אליו.

⁵³ ניתן להבין זאת גם כך: ההוליים הגבוה של ה **עליונה** ניתן להשגה רק מתוך היכרות עם שני צדי המציאות, הנשי והגברי כאחד. מבלי להכיר את האחר לא ניתן להבין את הכוליות. לכן נותרת האינטואיציה הנשית בדבר שלמותה של המציאות קודם ההיכרות עם בן המין השני ראשונית ובלתי מפותחת. רק קשירת גורלה עם בן זוג ממין זכר בחיי נישואין המעמיתים אותה עם חשיבה וחיים מסוג חדש לגמרי מאפשרת לאשה לממש את האינטואיציה שלה במלואה, להרחיב את מעגל הבנתה כך שיכלול גם את עולמו הקווי של הגבר.

⁵⁴ למעשה, הסימטריה של הזדקקות האיש והאשה זה לזה על מנת להשתלם מבחינה רוחנית מופרת על ידי הבדל משמעותי אחד: בעבור האיש מדובר *בהתחברות עם רוחניות מסוג חדש*, הזרה לו במהותה, ואילו בעבור האשה מדובר *בחשיפה של הרוחניות הצמונה כבר בתוכה*. הבדל זה מרומז במדרשים על אודות אביהם ואמם הראשונים של ישראל. בילקוט שמעוני (בראשית יב ב) מסופר שאברהם ושרה היו במקורם "טומטומים", כלומר איברי המין שלהם היו מכוסים. עם שינוי שמותיהם הם קיבלו את איברי הזיווג שלהם, אולם באופנים הפוכים: שרי הפכה לשרה דרך *גריעה* (בראשית רבה מז ב: "גלף לה הקב"ה עיקר מיטרין [רחם]"), ואילו אברם, ניתן להקיש, הפך לאברהם דרך *הוספה* (הדבר משתקף גם בגימטריה של שמותם: על מנת להגיע משרי לשרה יש להחסיר 5, ואילו כדי להגיע מאברם לאברהם יש להוסיף 5). כפי שניתן לראות, שני תהליכים אלו תואמים את שתי הגישות החינוכיות שזיהינו בטבלה 2 לעיל כגברית ונשית: חינוך מגלה וחינוך מעצב. כמו כן הוא מסייע בביאור הפער הידוע בין ברכות השחר של האיש והאשה: בכך שהאיש מברך "שלא עשני אשה" הוא מזכיר לעצמו כי הוא עדיין איננו איש (רק לא-אשה) וכי עליו לרכוש את גבריותו בעמל; ובכך שהאשה מברכת "ברוך שעשני כרצוני" היא מזכירה לעצמה כי נשיותה כבר נמצאת בתוכה ועליה רק לגלותה.

⁵⁵ הזדקקות הדדית זו נרמזת בגמרא (ברכות סא ע"א), המביאה הלכה אשר לפיה "לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך" מטעמי צניעות. מיד מובאות כקושיה דוגמאות של אישים מכובדים מהמקרא – מנחם, אלקנה ואף אלישע הנביא – שעל כולם נאמר במפורש שהלכו אחרי נשים. מכיוון שלא ייתכן לומר שאישים אלו היו עמי ארצות שלא הקפידו על ההלכה,

דירה בעולמות התחתונים

כזכור, התאולוגיה הפמיניסטית היא פיתוח של הפמיניזם המהותני, שעניינו היה שיבה לארכיטיפים שונים ומובחנים של זכר ונקבה תוך 'הארתו מבפנים' של ארכיטיפ הנקבה. במונחי התרשים שלפנינו יוגדרו הדברים כך: בזמן שהפמיניזם הקלסי ניסה להעלות את ה **תחתונה** לדרגתה של ו ולסייע לה להידמות לו, פרץ הפמיניזם המהותני את הדרך אל מעבר ל-ו, אל ה **עליונה** שעד אותו רגע היתה סמויה מעיני כל. הוא שהבחין בכך שמאפייני הנשיות, אף כי בצורתם המוכרת הם יוצרים דיוקן של אשה הכפופה לגבר ומשרתת אותו, הם במהותם נעלים וטובים, וכל שנדרש הוא לשחזר את איכותם המקורית. המעבר שהוא חולל מתפישת האשה כאובייקט לחשיפת חווייתה הסובייקטיבית מקורו בהערכת מרכז הכובד מהעולם החיצוני וההייררכי אל עבר העולם הפנימי הנח מעליו, המבטל את ההייררכיה וחושף את הפוטנציאל הגבוה של האשה.⁵⁶ התאולוגיה הנאו-פגאנית/פמיניסטית לא היתה אלא פיתוח של מהלך זה הלאה, העמקת ההבנה שהשורש הגבוה של הנשיות רוחני במהותו, ובמובנים מסוימים אף נעלה מסוג הרוחניות שהיה מוכר בחברה הגברית. ואכן, המאפיינים שהיא מייחסת לארכיטיפ הנקבה תואמים את תכונותיה של ה **עליונה** כפי שהצגנו אותם כאן – ראייה הוליסטית-מעגלית של המציאות, ניסיון להכיל נקודות מבט שונות, קשב למציאות פנימית, הכרה בדרך שבה דברים מתהווים ולא רק בתוצאתם הסופית, ועוד.⁵⁷

אלא שהתקשרות זו עם שורש הנשיות הגבוה היתה כרוכה בשגיאה עקרונית, הניתנת לביאור באמצעות אותו תרשים עצמו. הטעות היתה יצירתו של מיזוג שגוי בין שתי דרגות המציאות המיוצגות בידי האות ה"א, באופן המדמה לחשוב כי ה **תחתונה** היא בעצם ה **עליונה**. במילים אחרות, התאולוגיה הפמיניסטית החליפה את העולם הבא בעולם הזה, והתייחסה לטבע הנמוך והחיצוני, שאינו מוכן להשתעבד לאדנותה של הרוח, כאילו היה זהה מלכתחילה לטבע הגבוה המכיל גם את אדנות הרוח. היא כביכול הקרינה את ה **עליונה** על ה **תחתונה**, ובכך 'האליהה' את העולם הזה לכדי דמותה של "האלה". הטעות אינה נטולת בסיס: ה **תחתונה** היא אכן ענף של ה **עליונה** ונבראה בצלמה ובדמותה, אלא שהנאו-פגאניות החליפה את השורש בענף מתוך רצון לעשות קיצור דרך אליו.⁵⁸

מובא התירוץ הבא: הם לא הלכו "אחריה ממש" "אלא אחרי דבריה ואחרי עצתה". הגמרא מבחינה אפוא בין שני סוגי "הליכה אחרי" המצביעים בעצם על שני סוגי הובלה או הנהגה. הנהגה אחת היא במישור הארצי-מעשי, וזו מופקדת בידי הגברים, ואילו הנהגה השנייה היא ב"דברים ועצות", כלומר במישור רוחני יותר של הדרכה והכוונה, אשר בו דווקא ראוי שהנשים ינהיגו את הגברים.

⁵⁶ ליתר דיוק, הפמיניזם בכללותו, גם המהותני וגם הקלסי, שואב את כוחו מ-ה **עליונה** – שהיא אחרי הכל מקור העצמיות והעצמאות הנשית – אלא שבשלב הראשון היא נתפשת דרך הפריזמה של ו, ולכן מנסים להשיג אותה באמצעות ההידמות אליה, ורק בשלב השני מתעלים מעליה לגמרי ומבחינים במהות הנשית הייחודית.

⁵⁷ העובדה שאפשרות זו נפתחה פתאום בנקודה כה מאוחרת בהיסטוריה האנושית, יש לציין, תואמת תחזיות שהושמעו במאה ה-16 בידי האריז"ל (הרב חיים ויטאל, עץ חיים, היכל נוקבא, שער מעוט הירח, ענף ב), אשר לפיהן תולדות העולם כולו הן דברי ימי השתכללותה של ספירת ה"מלכות" הנקבית, המטפסת אט אט מדרגת צלע מיצוגית ("נקודה" בלשון האריז"ל), הכפופה לזכר ומשרתת אותו, לדרגה שבה היא זוכה לפני ולפנימינות ("פרצוף") משל עצמה. ראו עוד בסעיף הבא. כמו כן ראו ספרו של דניאל שליט, אור שבעת הימים (תואי, תשנ"ח), להסבר רעיונות אלו בלשון עכשווית.

⁵⁸ אם ניקח לדוגמה את דימוי המכשפה שבו נגענו לעיל (ראו הערה 10), נראה כי בזמן שהפמיניזם המהותני ביקש, לאור ההבנה הפנימית של הנשיות, לבטל דימוי שלילי והרסני ולהציגו מחדש כחיובי ובונה, הרי שלפי הסינתזה שלנו אין זה נכון – לא כרגע ולא בכל עתיד הנראה לעין – לפרק ולבטל דימוי זה ודומיו. הפמיניזם המהותני, הסבור כי ה **תחתונה** היא-היא ה **עליונה**, משוכנע כי דימוי המכשפה אינו אלא עיוות גברי של נשיות גבוהה ולכן 'מפחידה'. אולם לפי התרשים המורכב יותר שלנו, המבחין בין שתי דרגות הנקביות, דימוי זה משקף סוג של נשיות קליפתית ומרדנית שהעין הגברית לא מעוותת אלא דווקא מזהה נכונה (מכאן הציווי הנצחי בספר שמות "מכשפה לא תחיה"). אלא שדימוי זה הוא תשליל של נשיות פנימית וגבוהה המאופיינת בבינה יתרה (מכאן התייחסות ספר משלי ל"אשה משכלת"). לשיטתנו, המגמה הרווחת היום לעשות דה-קונסטרוקציה של ארכיטיפ המכשפה, המפלצת, האשה הרעה וכי, אף שתכליתה המוצהרת היא להעלות אותו לשורשו העליון, נוקטת קיצור דרך מסוכן שאינו מבחין בין הענף החיצוני לשורש הפנימי אלא מזהה ביניהם. דימוי השלילי של הענף אינו לדעתה אלא 'סטריאוטיפ' שהולבש עליו, אך הוא כשלעצמו כשר ומתוקן. השפעותיה של מגמה זו תהיינה לפיכך שליליות ביותר, שכן אגב הניסיון האצילי לשקם את הרע ולגלות את "פניו" של ה"אחר" היא למעשה מתעלמת מממשותו של הרוע החיצוני, שהוא חזק היום כתמיד, ומרוששת את התרבות מהייצוגים המסייעים לזהותו.

כאן גם נעוצה הסיבה לכך שהנאו-פגאניות דוחה את אפשרות ההתבטלות כלפי התורה והמצוות – ולמעשה כלפי כל דבר המזכיר סמכות על-טבעית – שבמהותן נחתות על הטבע באופן הייררכי. "מדוע לי לסלול כביש ארוך ומתפתל אל הטבע השני," היא כמו שואלת, "שביל הפוצע ונוטש את הטבע הנגלה לעין, אם לדידי ההבחנה בין שני הטבעים שגויה מיסודה ואני כבר נמצאת בטבע הרוחני? אדרבה, תנועתי צריכה להיות בכיוון ההפוך, חזרה אל הטבע האבוד שלי, על מנת לשחרר אותו מהדיכויים והעיוותים שתורות 'טרנסצנדנטיות' למיניהן כבר עוללו לו". במקרה הטוב, מה שהתנערות מסוג זה משיגה היא חוויה זמנית של רוגע הנובעת משחרור הרסן מעל נטיות הנפש ומהתמסרות לזרמי הטבע. אולם רוגע זה גובה את מחיר ההתחרשות לשמיעת קריאות אתגר המציעות להפך את ההרמוניה ולהתרחק מהטבע אפילו אם הן מאפשרות את השגתה של הרמוניה גבוהה יותר. הנאו-פגאניות יוצרת 'תקיעות' מסוימת בהוליווד החיצוני, שהוא בעצם לא כל כך הוליסטי: הוא אינו מכיל את אפשרות הטיפוס ההיררכי שולל הטבע.

שגיאה זו התבטאה גם בהבנה מוטעית של מבנה האדם. במישור זה, הסירוב לקבל את השפעתה של וזיהוי ה **תחתונה** כ-ה **עליונה** פירושה היה סגירת השער בפני פנימיות הלב ושקיעה באשליה שהלב החיצוני, על התפעלויותיו הרגשיות החולפות, הוא-הוא הלב העליון הרוחני. הרומנטיקה היא שהפיצה את הטעות הרווחת אשר לפיה הנפש היא הנשמה, מה שהוליד את הטעות הנוספת כי רגשות הם התגלויות רוחניות.⁵⁹ התרשים שלנו מלמד אותנו שיעור חשוב: התעמקות רגשית אינה בהכרח התעלות רוחנית. אדרבה, ה **תחתונה**, משכן הרגשות הטבעיים, נמוכה מהמותח, והשגותיה חייבות להיות נתונות לביקורתו.

עם כל זאת ראוי לכוונת את שגיאת הרומנטיקה 'שגיאה אצילית', שכן למרבה האירוניה דווקא היא תפשה את פנימיות הדברים וטעתה רק בכך שהשליכה אותם על החיצוניות. מסיבה זו מזכיר החסיד את הרומנטיקן הרגשן הרבה יותר מאשר את השמרן השכלתן. כמוהו מדגיש החסיד תמיד כי הקב"ה "נתאווה שתהי לו דירה בעולמות התחתונים" וכי "רחמנא לבא בעי" ("הרחמן, בלב הוא חפץ"); אלא שהחסיד מבין שהדרך להביא את הקב"ה לעולם הזה התחתון, כמו גם הדרך לחדור לפנימיות הלב, חייבת לעבור דרך התמסרות לדרך הפרישות השמרנית של התורה וההלכה המזככות את חיצוניות הדברים ומכשירות אותם לקבל את האור האלוקי.⁶⁰

"אשת חיל עטרת בעלה"

חשיפתה של ה **עליונה** שופכת אור חדש גם על מהותה של התורה עצמה, על ה"זיווג" בין כנסת ישראל לבין הקב"ה. בכמה מדרשותיו⁶¹ מתאר אדמו"ר הזקן שני שלבים בחיבור שלנו עם הקב"ה ובקבלת התורה: את השלב הראשון, שבו אנו מתחייבים לתורה ומתחילים לקיימה, הוא מתאר כאירוסין, ואת השלב השני, שבו אנו מתוודעים לפנימיות התורה, הוא מתאר כנישואין. נכון לעכשיו עברנו רק

בהקשר זה כדאי לציין ביאור חסידי עכשווי לרעיון הכישוף, המפרש את שורש כ.ש.פ. כראשי התיבות כחל, שחק ופרכוס, המבטאים שלשה מיני איפור והתקשטות חיצונית. המשנה "מרבח נשים מרבה כשפים" (אבות ב ז) מובנת לאור זאת כמצב של השתקעות ביופי החיצוני והכוזב, שתיקונו בחירה באשה אחת והתוודעות מעמיקה ליופייה הפנימי (ראו הרב יצחק גינזבורג, *יין משמת*, כח-כט).

⁵⁹ בעקבות מהלך זה אנו מזהים היום אנשי אמנות ותרבות העוסקים בחיי הרגש כ"אנשי רוח", מכנים את הלימודים ההומניים באוניברסיטה בתחומי הספרות למשל בשם "מדעי הרוח", תופשים אנשים המודעים במיוחד לרגשותיהם כ"רוחניים", מתייחסים לשיחות נפש 'פסיכולוגיסטיות' כאל היכרות "רוחנית" וכו'.

⁶⁰ הדגשת העיקרון של זיכוד הלב בדרך העקיפה נדמית כאופיינית דווקא לחסידות חב"ד, וזו אכן דרכה המובהקת ("דרך ארוכה וקצרה"), אולם למעשה החסידות בכללותה מקיימת עיקרון זה ברובד מסוים, שכן כולה מקיימת את העיקרון של שילוב עבודה פנימית של דבקות עם הקפדה דקדקנית על ההלכה.

⁶¹ למשל: *תורה אור*, מד ד-מה ב; *תפילות לכל השנה*, קלח-קלט.

את הדרגה הראשונה, הנמוכה יותר, אשר אותה השגנו בשעת מתן תורה (שחז"ל השווה למעמד אירוסין⁶²); אולם לעתיד לבוא נזכה לדעת את התורה באופן 'אינטימי' יותר, בחדרי החדרים של סודותיה הפנימיים – ככלה המתוודעת לחתנה בליל כלולותיה:

במתן תורה, אף שהיה גילוי פנים בפנים, היינו רק בבחינת *חיצוניות* בלבד, באיסור והיתר; אבל *פנימיות* התורה, שהוא בחינת ענג האלקי שבתורה, לא נתגלה אז עדיין ונשאר בבחינת [אור] מקיף מלמעלה. והרי זה דומה לבחינת אירוסין, שגם שם אינו נמשך עדיין בבחינת פנימיות רק הארה חיזונית, וכל עיקר האור בבחינת מקיף כמו טבעת קידושין שהוא עגול ומקיף על גבי היד. אבל לעתיד, שיהיה בחינת גילוי פנימיות התורה, שהוא ענג העליון שבתורה, אז יהיה בבחינת נשואין, "כי בועליך עושדך"... כי ענין נישואין הוא גם כן אחרי שכבר בא האור בבחינת פנימיות.⁶³

התורה שקיבלנו בסיני, לפי קטע זה, אינה אלא *חיצוניות התורה בלבד*, העוסקת באיסור והיתר. שלב זה מקביל ל"זיווג התחתון" שאליו התייחס הזוהר לעיל, הזיווג בין ו' ל-ה *תחתונה*. כזכור, ציר ו-ה *תחתונה* שייך לעולם הנגלה, ההיררכי והזכרי באופיו. לכן הולם שחיצוניות התורה תהיה דואליסטית, תחלק את העולם למותר ולאסור ותושתת על מערכת ציוויים הייררכית של מצווה ומצווה – מאפייניה של התודעה הגברית. כנסת ישראל היא כמובן ה *תחתונה*, והקב"ה השולח מטה את התורה הוא כמו ו' המתחתן עמה. אלא שבינתיים החתונה אינה שלמה: התארסנו, אך טרם הגענו להתייחדות הממשית, המגיעה רק בשלב הנישואין. פנימיות התורה – שאדמו"ר הזקן מתאר כ"ענג האלקי" שלה ובמקום אחר כ"טעמי התורה" – עדיין מוסתרת מאתנו. היא קיימת בעבורנו, הוא מסביר, בצורת "אור מקיף", שפירושו תודעה גבוהה שטרם השגנו ושהיא כביכול 'מקיפה' אותנו סביב ראשינו (מודעותנו) במקום להיות בתוכנו ממש. תודעת אור מקיף היא מצד אחד בנו ומצד שני איננה: היא קיימת בנפשנו בהסתר, 'מודחקת' לעל-מודע שבנפש.⁶⁴ הדבר מקביל ל-ה *עליונה*, שהיא כמו הידע הפנימי של ה *תחתונה* 'מקיף' אותה כך שאין לה גישה אליו עד שתזדווג עם ו'. אדמו"ר הזקן משווה בין האור המקיף לבין הטבעת המוענקת ברגע הקידושין, המקיפה את האצבע מבלי לחדור אליה. כל זה ישתנה כאשר נגיע לשלב האחרון, המשמעותי יותר של ההתחברות עם התורה, שלב הנישואין, שבו מתקיימות ה"ידיעה" האמתית של בן הזוג וחויית העונג המתלווה אליה. אז תחדל התורה לרחף מעלינו כפויה כגיגית, ותחדור לתוכנו פנימה. "הזיווג התחתון" יושלם ויצטרף אליו "הזיווג העליון" בין ו' ל-ה *עליונה*, כשזו יהפוך ה-ו של התורה הנגלית לערוץ המקשר אותנו לבינתנו הנסתרת. או אז תתגלה לנו פנימיות התורה שאינה דואלית, אינה עוסקת רק באיסור והיתר ואין בה חוויה של מצווה ומצווה. הפנימיות גבוהה יותר, אחדותית, ומראה כיצד כוחו של הקב"ה נוכח ופועל בכל מקום. לא יהיה זה עוד אור "מקיף" שאנו מאמינים בקיומו דרך השכל אלא אור "פנימי" ומורגש שיזרום לתוכנו וימלא אותנו. הפלא הגדול שחשים לומדי החסידות הוא ההכרה בכך שהידע הגבוה של ה *עליונה* היה גנוז בתוכם מאז ומעולם, אולם באופן מודחק. זו כוונתו של אדמו"ר הזקן בביטוי "בועליך עושדך" שבסוף הפסקה: ידיעת טעמי התורה הפנימיים מביאה לשלמות את מי שאנחנו; "עושה" אותנו.

⁶² "ביום חתונתי – זה מתן תורה" (משנה תענית ד ח); "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב" – אל תקרי מורשה אלא מאורשה" (ברכות נו ע"א).

⁶³ תורה אור מד ד.

⁶⁴ המושג הדחקה מוכר לנו מפרויד, שדיבר רק על תת-מודע ולא הכיר באפשרות קיומו של על-מודע. אולם ניתן לשאול את המונח וליישמו גם לגבי העל-מודע, ובכך לקבל את האפשרות שפרט להדחקות של יצרים ודחפים שמקורם בנפש הבהמית ישנה גם מעין 'הדחקה' של אמתות רוחניות שמקורן בנפש האלוקית. הרעיון שלפיו הבינה מודחקת לעל-מודע רמוז כבר בגמרא (ברכות נו ע"א): "הבא על אמו בחלום יצפה לבינה, שנאמר: 'כי אם לבינה תקרא' (משלי ב ג)". זהו מעין פירוש תורני לתסביך אדיפוס הפרוידיאני, הרואה במשאלה לדעת את האם לא יצר בהמי נמוך אלא הארה נבואית גבוהה המאותתת על התוודעות ל'אמא' הרוחנית שבנשמה, היא הבינה (יש להדגיש כי הסבר זה תקף רק לגבי מי שזיכך את נפשו הבהמית והתעלה אל מעל למשיכה הנמוכה לאם הגשמית).

מדוע אפוא, אם טעמי התורה קיימים בתוכנו, לא יכולנו להגיע אליהם בכוחות עצמנו ועלינו לעבור דרך חיזונית התורה? הסיבה היא שהנתיב אל דבר-מה נעלה בתוכנו – ובכלל, ההבנה שיש בתוכנו הייררכיה בין רובדי נפש נמוכים לגבוהים – נפתח בפנינו רק כאשר אנו מקבלים שישנו במציאות בכלל משהו או משהו נעלים מאתנו, הייררכיה של סמכות וידע שאנו צריכים להכיר את מקומנו בה ולקבל ממי שמעלינו. ההייררכיה החיצונית מעוררת את ההכרה באפשרות קיומה של ההייררכיה הפנימית, וממילא גם סוללת את הדרך לקבל את התובנות הגבוהות החבויות בתוכנו.⁶⁵

תחייתו של המישור הארצי בידי הנשמה הרוחנית, מסביר אדמו"ר הזקן, עתידה להפוך אותו ממקבל סביל למשפיע פעיל. כש-ה תחתונה תתמלא בידי ה עליונה היא כביכול תתעלה למעלתה ותעמוד לפתע מעל ו במקום מתחתיו :

והנה ידוע שכעת, בגלות, ספירת ה'מלכות' [ה תחתונה] מקבלת האור על ידי 'זעיר-אנפין' [נ], שהוא מקבל בעצמו מ'אמא' [ה עליונה]. וכמו שנאמר: "בעטרה שעטרה לו אמנו" (שיר השירים ג יא), והוא משפיע אחר כך ל'מלכות'. אבל לעתיד נאמר: "אשת חיל עטרת בעלה" (משלי יב ד), שתהיה ה'מלכות' עטרת בעלה 'זעיר-אנפין', שתתעלה יותר למעלה הימנו...⁶⁶

גילוי פנימיות התורה יוביל לעלייה של ה תחתונה, כך שבמקום להתבטל ל-ו כתלמידה הנמצאת מתחתיו, היא תימצא מעליו כמורה המעצבת ומדריכה אותו!⁶⁷ פירוש הדבר הוא היפוך מושלם של ההייררכיה הגברית הקלסית שאפִּננו בתחילת המאמר, כך שהעולם הגשמי ייהפך ל'גבוה' יותר מהעולם הרוחני, ובמקום ללמוד ממנו ילמד אותו. כלומר הידע הרוחני הגבוה יתגלה בתוך הטבע, החומר והגוף, ויאיר מתוך המציאות באופן טבעי וללא תיקון וחינוך הייררכיים. במקום שהתרבות 'תחנך' את הטבע היא תרפה ממנו ותיתן לו לחנך אותה. הדמיון הבלתי רגיל לחזון המטריארכלי של התאולוגיה הפמיניסטית, אני מקווה, ניכר כעת. לא זו בלבד, אלא שאדמו"ר הזקן אף נאחו בביטוי "קול כלה" מברכת הנישואין האחרונה כבסיס לנבואה שלפיה ה תחתונה תהפוך ממקבלת שקטה למשפיעה המשמעת את קולה – ובכך מבשר את חזון השמעת ה"קול הנשי" הניצב במרכז המהפכה הפמיניסטית:⁶⁸

וזה שנאמר: "מהרה ישמע כו' קול כלה כו'", כי עתה בגלות נאמר: "נאלמתי דומיה" (תהלים לט ג), שהיא בחינת שתיקה, "וכאילים לא יפתח פיו" (שם, לח יד) כו'. ולכך החתן הוא אומר: "הרי את מקודשת ליי" והכלה שותקת. אבל לעתיד, שתתעלה מעלה מעלה, אז תהיה גם כן משפעת ונקרא "קול כלה". וכמו כן יובן ענין [תפילה] 'שמונה-עשרה' תפילה [הנאמרת] בחשאי, הוא רק בזמן הזה שהנוקבא היא בחינת מקבל ולא משפיע. אבל לעתיד, כשתתעלה להיות בבחינת משפיע כמו הזכר עצמו, אז יהיה 'שמונה עשרה' בקול רם ויהיה "קול כלה".⁶⁹

⁶⁵ אחת הסיבות המובאות בספרי החסידות להופעתו של הבעל שם טוב בעולם ברגע שבו הופיע היא שבאותה תקופה היה העולם שרוי ב"עילפון" והיה זקוק לרופא מיוחד שיבוא ויחיה את נפשו (הרב מנחם מנדל שניאורסון, ענינה של תורת החסידות [התשכ"ו], ברוקלין: קה"ת, התשנ"א). מוטיב חוזר בסיפורי הבעש"ט מספר על נשים מחוסרות הכרה או משוגעות שהבעש"ט מעורר לחיים – רמז מובהק לכך שהנפש הטבעית של כנסת ישראל, ובהרחבה של העולם כולו, נמצאת במצב של חולי וזקוקה לתורת הבעש"ט על מנת להתעורר (ראו: שבעי הבעש"ט, מקומות שונים). ביטוי ספרותי לכך קיים בסיפור החסידי הידוע על האדם החולם שמחכה לו אוצר מתחת לגשר רחוק, וכשהוא מגיע אליו הוא מגלה שהאוצר נמצא תחת התנור שבביתו. האוצר נמצא בתוכנו, מלמד הסיפור, אבל לא ניתן למציאה ללא האמונה בצדיק השולח אותו הרחק מעצמנו על מנת למוצאו בתוכנו.

⁶⁶ תורה אור מד ד.

⁶⁷ אדמו"ר הזקן מראה כי המעבר מ'אירוסין' ל'נישואין' מוצפן בהבדל הדק שבין שתי הברכות האחרונות מתוך הברכות הנאמרות בחופה: "בזמן הזה נאמר 'משמח חתן ו-כלה', שהכלה, היא המלכות, מקבלת אור על ידי החתן זעיר-אנפין [נ]; ולעתיד, אחרי שכבר תתעלה, אז נאמר 'משמח חתן עם הכלה', שעל ידי הכלה [כלומר "עם" במובן של באמצעות] הוא משמח את החתן, מפני שאשת חיל היא עטרת בעלה כנ"ל".

⁶⁸ חייו של אדמו"ר הזקן (1745-1812), מעניין לציין, חופפים בזמן לחייה של הפמיניסטית הראשונה, מרי וולסטונקרפט (1759-1797). כפי שמראים התאריכים, היא נולדה כשהיה בערך בן 15, ונפטרה בערך כשהיה בן 52. אף כי לא סביר שנוצר אי פעם קשר כלשהו בין האינטלקטואלית האנגלייה למורה החסידות שברוסיה, ניתן להעלות את הסברה שהופעתם הסינכרונית על בימת ההיסטוריה היא ביטוי לשתי התמודדויות שונות עם אותה קושיה חדשה – שאלת מעמד האשה – שעתידיה היתה להתייצב במרכז הזירה המודרנית.

⁶⁹ תורה אור מה א-ב.

תחזיתו של אדמו"ר הזקן היא אפוא שהרובד האימננטי כולו ישא את קולו ובכך ישנה את המציאות עצמה (כפי שהקב"ה ברא אותה מלכתחילה באמצעות דיבור) – שינוי שיתבטא בכך שתפילותינו תיאמרנה בקול רם במקום בלחש, ושהכלה תדבר בחופתה. מדובר כאן אפוא במעין "שיבה לטבע" נוסח הנאו-פגאניות, אולם במסלול עקיף הנמנע משגיאתה: ראשית ריסונו ועידונו של הטבע בידי תורת הנגלה, ורק לאחר מכן הפחת הנשמה לתוכו באמצעות תורת הנסתר והפיכתו ל"טבע שני" מתוקן, המביע את הפשטות והחופשיות שמתוכם ברא ה' את עולמו.

"עַד מָתַי תִּתְחַמְּקִין הַבַּת הַשְׁוֹבְבָה כִּי בָרָא ה' חֲדָשָׁה בְּאָרֶץ נֶקְבָה תִּסְוֵבב גְּבֵר"⁷⁰. פסוק זה קורא לכנסת ישראל הנמצאת בדרגת "בת" להפסיק להתחמק מהתבגרותה ולהפוך לברייה חדשה – אשה שלמה המסוגלת להשפיע על הסדר הגברי ולשפרו. על התחדשות זו מדבר אדמו"ר הזקן. הזמן העתידי שאותו הוא מנבא, חשוב להבהיר, אינו עידן אסכטולוגי הנח לעד בעתיד ולעולם אינו מתממש; מדובר בעידן שאנו מתקרבים אליו ומחויבים לקחת חלק במימושו. מורי החסידות של התקופה האחרונה, בפרט הרבי מלובביץ' וממשיכי דרכו, הדגישו ומדגישים את חשיבות הממד הנקבי בעבודת ה' (היינו הממד הגשמי, המעשי, הנפשי וכו') כמו גם את חשיבות לימוד התורה לנשים ואת טיפוחה של למדנות נשית ייחודית.⁷¹ הרבי מלובביץ' ידוע באמירותיו שתנועת שחרור האשה, אף כי היא לוקה בחסרונות הבולטים של הגאווה, המוחצנות וקידוש ה'אני' המאפיינים את המודרניות בכלל, ולכן מחלישה את טבען האמתי של נשים במקום להעצימו, היא בעצם קליפתו של התהליך החיובי ביסודו של תקומת השכינה מעפרה, הניצב בלב עידן הגאולה המתממש בימינו. הרבי אף גיבה אמירות אלו בשורה של מהלכים הנוגעים בדימוי האשה, שבהקשר המסגרת החרדית שבה פעל אינם פחות ממהפכניים.⁷² גילוי האור המקיף המכיל את שורשה הפנימי האמתי של הרוחניות הנשית אינו אפוא נבואה עתידית שיש להמתין לה בחיבוק ידיים אלא תהליך המתרחש כעת ושעל כולנו להצטרף אליו ולחזקו. בעשותנו כן אנו עומדים כמובן בפני הניסיון, האם נחזור על כשלי הגרסאות השגויות של הפמיניזם שעליהם הצבענו או נישען על החכמה המצטברת בהלכה ובמוסר היהודיים ועל בסיסם נחולל את המהפכה.

⁷⁰ ירמיה לא כא

⁷¹ בהקשר זה חשוב במיוחד לציין שוב את ספריו של הרב יצחק גינזבורג, המפתח באריכות את נושא עליית שיעור הקומה הנשי ואת חשיבות פיתוחה של למדנות נשית. בעניין זה ראו בעיקר: *שכינה ביניהם, יין משמת, חתן עם הכלה* (כפר חב"ד: גל עיני, תשמ"ז, תשס"ד ותשס"ה בהתאמה). כך למשל כותב הרב בנושא המשנה "אל תרבה שיחה עם האשה": "אשרי הזוג הזוכים להשתעשע ביחד בחלקם המשותף בתורה – פנימיות התורה. אז אין חשש כי המרבה שיחה עם אשתו 'בוטל מדברי תורה', ולהפך – שוויון הקומה הרוחני המתבטא בריבוי השיחה התורנית מעשיר ומפרה את הקשר ביניהם... הלימוד המשותף עתיד להניב חידושי ושעשועי תורה אין סופיים מתוך המפגש בין הלימוד הגברי והלימוד הנשי" (יין משמת, עמ' צ).

⁷² ידועה למשל התייחסותו של הרבי לשלוחות חב"ד כ"שלוחות" ולא כ"נשות השלוחים", שהתבטאה בשיחות שניהל עמן בזמן שבעליהן האזינו בעזרת הנשים. ראו מאמרה של סוזן הנדלמן על תרומתו של הרבי לקידום מעמד האשה: Susan Handelman, "Putting Women in the Picture", in: *The Chabad Movement in the Twentieth Century*, (eds. Y. Kraus & M. Hallamish, Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 2005), וכן את הערתה על נגיעתו בחייה כאדם פרטי, בסוף המאמר: "Reflections on Leave-Taking", in: *Torah of the Mothers* (eds. O. Elper & S. Handelman, Jerusalem: Urim Press, 2000).

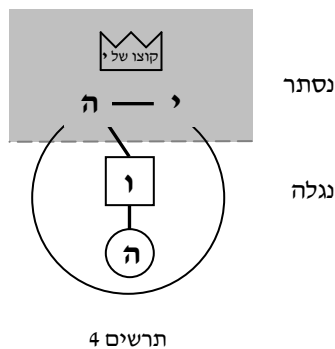
שוויון הזכר והנקבה בפנימיות התורה

לאחר שבחנו ציר שלפיו הגבריות גבוהה מהנשיות וציר נוסף שלפיו הנשיות גבוהה מהגבריות, הרי שבהכרח התערערה במעט המוחלטות והחד משמעיות של כל אחד מהם. שני הצירים כאחד, אנו מרגישים, חשובים וחיוניים, ולא ניתן לוותר אף לא על אחד מהם. אנו מגלים לפתע שלמרות שלא חיפשנו שוויון אלא עליונות, הרי שעליונותם ההדדית של שני הצדדים, כל אחד בתחומו, יצרה שוויו משקל. מתוך שני הצירים האנכיים נולדת בפנינו אפשרותו של ציר אופקי שהזכר והנקבה ניצבים עליו זה לצד זה כשווים.

"תקראי אישי"

הוספת האות הראשונה של שם הוי"ה לתרשים שלנו, האות י, היא הממחישה את ציר השוויון הזה. בהתאם לציור הקבלי שלפיו אנו עובדים איננו מוסיפים את האות החדשה מעל קודמתה אלא מימינה.⁷³ י מכונה בקבלה פרצוף "אבא", פרצוף המשמש כ'בן-זוגה' של "אמא". על מנת להשלים את זיווגם של "אבא" ו"אמא" נצל את ההזדמנות לצרף מעליהם יסוד חשוב נוסף: ספירת הכתר – הפרגוד החוצץ בין האינסוף הנעלם למשפחת הכוחות האלוקיים – שתחתיה מושלים כביכול שני פרצופים אלה יחדיו. הכתר מבטא דרגה חמישית סמויה בתוך שם הוי"ה, המכונה "קוצו של יו"ד", וכביכול 'מרחפת' מעל ארבע האותיות. לדרגה זו אין אופי מגדרי מובהק אלא היא מגלמת זכר ונקבה הדבוקים לכדי "בשר אחד"⁷⁴, לגמרי מעל לדינמיקת מערכות היחסים השונות.

זוהי אפוא התמונה השלמה:

⁷³ בהקשר לכך ראו הערה 35 לעיל.

⁷⁴ דרגה המרומזת בפסוק "על פן יעזב איש את אביו ואת אמו וידבק באשתו והיו לבשר אחד" (בראשית ב כד).

כשם ש-ה עליונה מבטאת נשיות גבוהה כך מבטאת י גבריות גבוהה. היא קשורה לספירת החכמה, וביחד עם בינתה של "אמא" מהווה את המקור הנעלם של התורה.⁷⁵ אלא שבניגוד לנשיות, העליון והתחתון כאן אינם מבוטאים בידי אותה אלא בידי שתי אותיות שונות. דבר זה בא ללמדנו על יחס שונה השורר בין שתי דרגות הגבריות לעומת זה השורר בין שתי דרגות הנשיות. היחס בין ה עליונה לבין ה תחתונה הוא כזכור כיחס שבין נמשל למשל, ולכן הן מהדהדות ומשקפות זו את זו. היחס בין י לבין ו, לעומת זאת, הוא כיחס שבין נקודת מוצא לבין קו התפתחות. י הוא כמו הראש, ה'מרחף' בעולמות רוחניים ותאורטיים, גרעין של חכמה שטרם מומשה, בזמן ש-ו הוא כגוף המשתלשל מטה, מוריד, מפתח ומוציא לאור את החזון של הראש (לכן שתי האותיות מזכירות בהתאמה נקודה חסרת מרחב וחסרת ממדים, וקו הנשלח ממנה ומפתחה לכדי ציר עם כיוון, אורך, קטבים וכן משך של זמן ותנועה).

לפני שניגש לבאר את ציר השיוון, נציין בקצרה כי הופעתה של הגבריות הגבוהה מעניקה לנו פרספקטיבה חדשה על התרבות הגברית המוכרת. עד כה תיארנו את הגבריות כמגלמת את היחס הטרנסצנדנטי כלפי המציאות, המציב גבוה מעל נמוך ושואף לטפס ולכבוש. זוהי הגבריות השייכת ל-ו ונעה כולה על גבי ציר אנכי של למעלה-למטה. אולם כעת נחשפה לנו נקודת ה-י שמעל ו ומגלה לנו מהו שורשה הגבוה של השאפתנות הגברית: הרצון לגעת בנקודה של חכמה נצחית הקיימת מעל ומעבר להישגים האנושיים. הדחף הגברי לקדמה ולהצטיינות, אף כי הוא מתלבש בעולם הזה בתאוהו חיצונית להישגים ולכבוד, שורשו בעצם ברצון להגיע לגבוה שמעל הגבוה, אל אמת נצחית. מה שקובע את אופיו של ו הוא מידת חיבורו לנקודת האמת של י: כאשר ו צומח מלמטה למעלה ומנותק מ-י, התוצר הוא תרבות שלטת ומתנשאת המכוננת עצמה בפסגת המערכת, מרכזת את כל הכוח בידיה ושולטת במי שתחתיה. כזה הוא המבנה הפטריארכלי החילוני המוכר ממשטרים מלוכניים ומתרבויות המרוממות את דמות הגבר והגיבור, והמאופיין לעתים קרובות בהישגיות חלולה ובשתלטנות כוחנית. אולם שונה מאוד היא ריבונות זו כאשר ו משתלשלת מטה מתוך י. במקרה זה הריבון אינו מתנשא מעל לכל אלא משמש כמתווך הכפוף בעצמו לסמכות-על הנחה מעליו; הוא אינו מבקש להיות שליט אלא שליח המשרת את נתיניו ומפרנסם. כזה הוא מבנה פטריארכלי דתי מתוקן אשר בו דמויות הסמכות – מההורים והרבנים, דרך הדיינים והכהנים, וכלה במלך – אינם 'מחזיקים מעצמם' אלא רואים עצמם כצינור המעביר שפע למי שתחתם. היכולת לתבוע התעלות באופן החף מכוחות מקורה בגבריות הגבוהה של י.⁷⁶

כפי שנראה מהתרשים, מפגש האשה עם דרגה זו של גבריות ייתכן רק מנקודת המבט של הנשיות הגבוהה. הנשיות הנמוכה שייכת בעצמה לציר האנכי, וממילא רואה רק את האספקט הנמוך של הגבריות. נטייתה הטבעית היא להתקומם כנגד הכוחות שבגבריות זו, אולם כפי שראינו, אם היא ניאותה לקחת בחשבון שייכתן שבכל זאת גלום בגבריות יתרון (ואם הגבריות הזו באה ביושר ומתוך שליחות), אזי היא מתעלה אל הנשיות הגבוהה, ושם היא זוכה לחזות, מתוך הרגשת שוויון, במעלתה האמתית של אותה גבריות (וברגע הראשון אף לראותה באופן צלול מן הגבר עצמו. בטיפוס שלנו במעלה האותיות, ה עליונה מתנוכת בין ו לבין י, דולה כביכול את האיש ממסלול ההישגים ששקע בו ומזכירה לו את שאיפותיו האמתיות, הקשורות באמתות שמעל להישגיות).

⁷⁵ "אורייתא מחכמה דלעילא נפקת... אמר ר' יהודה: אורייתא מחכמה ובינה אתכלילת, דכתיב: 'שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אבך' (זוהר ח"ב פה ע"א).

⁷⁶ ציר י-ו מבטא יחסי אב-בן. ואכן, התורה משפיעה על מקיימיה (גברים ונשים כאחד) באופן הדומה להשפעת האב על בנו ביהדות. התורה כביכול 'מלה' את בניה וכך הופכת את שרביט השליטה הכוחני שלהם לצינור השפעה מתוקן. מילה מעניקה לנימול טעימה מחוויית המקבל ומאפשרת לו לגשת כמשפיע למקבלו שלו מתוך אמפתיה והזדהות.

שלושת הצירים ניכרים כעת בשלמות. מלמטה למעלה יש לנו ציר אנכי המבטא את מעלת האיש על האשה (ו-ה תחתונה); מעליו ציר אנכי נוסף המבטא את מעלת האשה על האיש (ה עליונה) – (ו) ; ולבסוף ציר אופקי של שוויון (י-ה עליונה) הקיים בצל הכתר העליון. ציר השוויון הוא הנסתר מבין הצירים ולכן גם האחרון שאנו מגיעים אליו, אולם הוא הראשון במעלה ובסדר ההשתלשלות. הוא מתאר את המדרגה הרוחנית הגבוהה ביותר שאליה ניתן להגיע ביחסי הארכיטיפים של הזכר והנקבה, הנקראים בקבלה "זיווג דנשיקין". הוא משני במעלתו רק לחיבור של דרגת הכתר אשר בה הזכר והנקבה מחוברים לגמרי, ואכן הכתר חופה מעליו, מזכיר את מקורם המשותף של בני הזוג ואת האופק האחד שאליהם נושאים את עיניהם.

התגלותו העתידית של הציר השוויוני רמוזה בנבואת הושע: "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא נָאֵם ה' תִּקְרָא אִישׁ וְאִשָּׁה לִי עוֹד בְּעֵלָי".⁷⁷ רש"י מסביר ש"בעלי" פירושה עבודה מיראה, ואילו "אישי" – עבודה מאהבה. באופן כללי ניתן לכנות את הציר האנכי ו-ה תחתונה, אשר בו כנסת ישראל נושאת עיניה אל בוראה, כציר של עבודת ה' מיראה ("בעלי"), ואילו את הציר האופקי י-ה עליונה, אשר בו כנסת ישראל ניצבת בגובה העיניים מול בוראה, פנים בפנים, כציר של עבודת ה' מאהבה ("אישי"). בעבור עובד ה', המעבר לציר האופקי הוא מעבר מקבלה סבילה של התורה, הכרוכה בהכנעת רצונותיו הפרטיים, להשתתפות פנימית ואותנטית עם חיי התורה, הנעשית מתוך הזדהות מלאה.

עוד לפני שהספקנו לעמוד במדויק על טיבו ועל השלכותיו של הציר האופקי, עצם המפגש עמו ממלא אותנו, כך נדמה, בהרגשה חדשה של איזון והגנות. נראה כי 'אל הנער הזה התפללנו' שיבוא וישכין בין המינים את שלום הבית המיוחל. אולם החדווה מועבת בידי התסכול על כך שדווקא ציר זה הוא המצועף והמוסתר מכל. אם הוא החשוב והנעלה, אם הוא המובן ביותר מאלינו, מדוע הוסווה כה עד שנדרשו אלפי שנות כוח וכאב על מנת לחשוף אותו?

מעוט הירח⁷⁸

בגמרא מופיע מדרש קצר וחידתי המתאר בלשון מיתית סיפור המתרחש בימי בריאת העולם. הסיפור מתנהל סביב הפסוק המתאר את יצירתם של השמש והירח: "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת הַמְּאֹר הַגָּדֹל לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת הַמְּאֹר הַקָּטָן לְמַמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה...".⁷⁹ פסוק קצר זה מכיל בתוכו סתירה: בחלקו הראשון הוא מתייחס לשמש ולירח כ"מאורות גדולים", ואילו בחלקו השני הוא מגדירם "המאור הגדול" ו"המאור הקטון". המדרש מוצג כניסיון ליישב בין שני חלקי הפסוק, והוא עושה זאת דרך הגדרתם כשני שלבי התפתחות שהתקיימו בזה אחר זה. אגב כך משתף אותנו המדרש בדו-שיח מעניין בין הירח לבין הקב"ה:

רבי שמעון בן פזי הקשה [בין שני חלקי הפסוק]:
כתוב: "ויעש אלקים את שני המאורות הגדולים", וכתוב: "את המאור הגדול ואת המאור הקטון!"
אמרה ירח לפני הקב"ה: רבונו של עולם, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד?
אמר לה: לכי ומעטי את עצמך.
אמרה לפניו: רבונו של עולם, הואיל ואמרת לי לפניך דבר הגון אמעיט את עצמי?
...
אמר הקב"ה: הביאו כפרה עלי, שמיעטתי את הירח.

⁷⁷ הושע ב יח.

⁷⁸ חלקים נרחבים מסעיף זה ומחלק ג בכלל חבים רבות לספרה של שרה שניידר: Sarah Schneider, *Kabbalistic Writings*, on the Nature of Masculine and Feminine (Northvale, NJ & Jerusalem: Jason Aronson, Inc., 2001) העוסק כולו בנושא מיעוט השכינה ומילואה מחדש בעידן הגאולה (עתיד לראות אור בעברית בשם "נפילתה ועלייתה של השכינה", בהוצאת ראובן מס).

⁷⁹ בראשית א טו.

והיינו שאמר ר' שמעון בן לקיש: מה נשתנה שער של ראש חדש שנאמר בו "לה"?! אמר הקב"ה: שער זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח.⁸⁰

בפולקלור העולמי ובכללו ספרות חז"ל והקבלה מזוהה השמש כמעט תמיד עם ארכיטיפ הזכר והלבנה עם ארכיטיפ הנקבה.⁸¹ לאור זאת יש להבין את המדרש כעוסק בתולדות היחסים בין הזכר לנקבה.⁸² הוא מספר לנו ששני הארכיטיפים החלו דרכם כשהם שווים בגודלם, כאשר בשלב מסוים התמעטה הלבנה והם עברו למצב הייררכי של מעלה וחסרון.

המצב הראשוני האבוד, אשר בו שני המאורות גדולים, מתאר בעצם דרגת התפתחות קדומה של הבריאה אשר בה לא היתה חלוקה הייררכית בין עולמות עליונים לתחתונים ובין רוח לחומר. היו בה רוח וחומר ועמם כל העולמות וכל הארכיטיפים, אולם במקום להיות מסודרים זה מעל זה בהפרשים של קרבה ומרחק למקור היו כולם כלולים יחד בתוך המקור. יש לדמיין זאת כמצב שבו הירח שקוף כך שהוא מעביר בנאמנות את אור השמש במלואו ונראה כשמש נוספת. פירוש הדבר הוא שהחומר לא כיסה את הרוח ומיעט את אורה (כפי שהירח היום מחזיר רק רושם קל של אור השמש) אלא שיקף אותה בנקיות ובצלילות עד שנדמה בעצמו כרוחני לגמרי. זהו מצב של מעין יום נצחי שבו הכל תמיד מואר ואף אחד אינו שרוי בחשכת הלילה. אין בו התהוות בזמן, אין בו חושך, מוות או אי ידיעה, וגם לא שליטה ודיכוי של יסוד אחד על ידי משנהו. בתרשים שלנו, הציר האופקי י-ה עליונה הוא המשקף אותו, כאשר י היא השמש ו-ה עליונה היא הירח. אלא שנכון למצב זה זהו הציר היחידי שישנו, ללא דבר מתחתיו.

אבל משהו בכל זאת בעייתי במצב הזה. הראיה לכך היא שאחד משני המאורות הגדולים, הלבנה, קם ומצביע על בעיה: "אפשר לשני מלכים", היא שואלת, "שישתמשו בכתר אחד?" זוהי שאלה חידתית: האם היא מסווה את משאלתה של הלבנה להשתלט על הכתר באופן בלעדי? אולי ההפך הוא הנכון והשמש הוא השואף להשתלט על הכתר בזמן שהלבנה מציעה שניהם יחלקו בו? אולי שניהם שתלטנים ורק הלבנה מודה בבלתי אפשריות של המצב? כך או כך, הקב"ה מחליט שאמנם, לפחות כרגע, לא ניתן לירח ולשמש להשתמש בכתר אחד, והוא מצווה על הלבנה להתמעט. "לכי!", הוא פוקד עליה, ובכך משלחה למסע ארוך, הרחק מעולם הנצח הרוחני אשר בו היתה, מסע על פני ציר הזמן, שאינו אלא סלילתו ויצירתו של ציר הזמן עצמו. או אז 'נופלת' ה עליונה והופכת לצל חיוור של עצמה, ה תחתונה השרויה בחשכה ובריוח מעצמה, והזקוקה ל-י (המשתלשלת מטה בצורת ו) על מנת לטפס בחזרה אל מעלתה הקודמת. פירוש הדבר הוא בריאת העולם הזה, הגרוע והחשוך מבין העולמות, שכמו הירח המוכר לנו, קיומו הפכפך ומחזורי, אורו חיוור ומועט – רושם קלוש של זוהר נעלה יותר – ובעורפו נושפת אפלה עמוקה של רוע, אי הבנה וכאב.⁸³ המעבר מ"שני המאורות הגדולים" ל"מאור הגדול והמאור הקטון" הוא אפוא מעבר ממצב שבו הכל אלוקי או 'מוארי' למצב שבו מצטרף גם העולם המעשי, ה'לילה' של המציאות, המכסה בענני חושים וחושך את האור והאלוקות, וחושפם רק למתעוררים ולמתאוררים העושים את הטיפוס הנדרש.

⁸⁰ חולין ס ע"ב.

⁸¹ הסיבות לזיהוי השמש עם הזכר ועם העולם הרוחני מחד והלבנה עם הנקבה והעולם הגשמי מאידך, רבות, וקשורות במארג ההקשרים והתכונות של שני הארכיטיפים. ראשית, השמש משפיע את אורו על הלבנה וכביכול מעביר אותה, מעט כמו שזכר מעבר נקבה, ואילו הלבנה מעבירה את האור לארץ בצורה נסבלת ו'מציאותית' באופן המזכיר הריון והולדה. כמו כן, השמש קשור ביום ובאור, ולכן גם בחשיבה הרציונלית ה'גברית' המאפיינת את זמן הערות, בזמן שהלבנה קשורה בלילה ובחושך, ולכן בחשיבה האסוציאטיבית-רגשית ה'נשית' המאפיינת את החלום. צורתו הקבועה של השמש מרמזת על נצחיות ועל רוחניות ומזכירה את ניתוקה של התודעה הגברית מן המציאות הטבעית. צורתה של הלבנה, לעומת זאת, המשתנה באופן מחזורי, מרמזת על זמניות וגופניות, ומזכירה את התודעה הנשית הקשורה בטבע ובמקצביו (בראש ובראשונה ההתאמה בין אורח הנשים למחזור הלבנה).

⁸² לעיון חסידי מעמיק במדרש זה ראו: ר' אייזיק מהומיל, שני המאורות (ברוקלין: קה"ת).

⁸³ צדו האפל של הירח מזוהה בקבלה עם ה"סטרא אחרא", הצד האחר והאחורי של העולם הזה, מקור השדים והרוע.

אולם כל זה הוא רק שלב אחד. נבואה המופיעה בישעיה מספרת שבעתיד תתרחש שיבה למציאות הטרומ-בראשיתית של שוויון בין השמש לירח:

וְהָיָה אֹרֶךְ הַלְבָנָה כְּאֹרֶךְ הַחֲמָה וְאֹרֶךְ הַחֲמָה כְּאֹרֶךְ הַיָּמִים.⁸⁴

לפי הפרשנות המקובלת משמעות הנבואה היא שהלבנה עתידה להתמלא מחדש ולהאיר בעוצמה זהה לזו של השמש.⁸⁵ ממצב של מאור גדול ומאור קטון עתידים השמש והירח לשוב למצב של שני מאורות גדולים. אולם לא מדובר כאן בסגירת מעגל ובשחזור השוויון הבלתי יציב שהתקיים בעבר, אשר בו נכשל צמד המאורות להשתמש בכתר אחד. הפסוק מבהיר כי עוצמת האור בשוויון המחודש תהיה "שבעתיים כאור שבעת הימים". אור שבעת הימים, יש להבהיר, איננו האור הפיזי שאנו רואים בעינינו, אלא אותו ברוא ראשון שהתקיים עוד קודם השמש, 'אור' המבטא תודעה רוחנית, שהקב"ה גנזו ושימרו לצדיקים לעתיד לבוא.⁸⁶ השוויון שיכונן בעתיד יהיה אפוא שוויון 'עוצמתי' יותר מהשוויון המקורי, ואורם של השמש והירח יהיה גדול מאותו אור אלוקי גנזו.

תיאור מעמיק ומפורט של תהליך זה מובא בכתבי האריז"ל, ובו מוסבר שתולדות הבריאה כולה הן מעין מחזור ירח קוסמי אחד הכולל התמעטות (בריאת העולמות התחתונים שבהם הקב"ה מסתתר) ואז התמלאות מחדש (התעלות העולמות התחתונים עד שהם מתמלאים באלוקות) המעלה את ההוויה כולה בדרגה.⁸⁷ הוא מתאר תהליך בן ארבעה שלבים אשר בו ה"נוקבא" (ה תחתונה) הולכת ומתעלה, כאשר בשלב הרביעי והאחרון היא משיגה את שיעור קומתו של "זעיר-אנפין" הזכר (ו), והם מהווים ציר אופקי בדיוק כמו "אבא" ו"אמא" (י-ה עליונה). בשלב זה היא לא תזדקק לו עוד על מנת לתווך בינה לבין "אמא" אלא תינק ממנה באופן ישיר:

[השלב] הד', שתהיה גם היא [נוקבא] משתמשת בכתר אחד כמותו [זעיר-אנפין] ומקבלת אורותיה מ"אמא" עצמה, שלא על ידי זעיר-אנפין, דמיון "אבא" ו"אמא"... וזהו תכלית הגידול שלה.⁸⁸

בשוויון עתידי זה, אומר האריז"ל, בניגוד לשוויון הקדום, יצליחו השמש והירח "להשתמש בכתר אחד", כלומר השוויון ש'שרור ביניהם יהיה כזה שיכיל את האמתות של שניהם, ללא ניסיון תחרותי להכריע מי מהם אוחז באמת הנכונה האחת.

אבל מה בדיוק ההבדל בין שני סוגי השוויון? מה מושג במסע ההתמעטות וההתמלאות שמקנה לשמש וללבנה את היכולת למלוך יחד? הסבר האריז"ל הוא שההבדל נעוץ בסוג מערכת היחסים ביניהם. בשוויון הראשון הקשר מתקיים באופן המכונה *אמור באמור*: השמש והירח ניצבים כביכול בגבם זה לזה כאשר כל אחד מהם שקוע בעצמו ואינו מסוגל לראות את הפנים – והפנימיות – של הזולת. תהליך השינוי בנוי מ'הסתובבותם' של בני הזוג עד שהם פונים זה אל זה באופן של פנים

⁸⁴ ישעיה ל כו.

⁸⁵ ניתן עקרונית להבין את הפסוק כמנבא שאור הירח יהיה כאור החמה כעת ואילו אור החמה יהיה שבעתיים כאור שבעת הימים, כלומר כמבשר על שימור ההיררכיה בסדר גבוה יותר, אולם הפרשנות שלפיה מדובר בשוויון היא זו שאנו מבטאים מדי חודש בסדר קידוש הלבנה: "ויהי רצון מלפניך ה' אלוקי ואלוקי אבותי למלאת פגימת הלבנה, ולא יהיה בה שום מעוט, ויהיה אור הלבנה כאור החמה כאור שבעת ימי בראשית".

⁸⁶ חגיגה יב ע"א.

⁸⁷ עץ חיים, היכל נוקבא, שער מעוט הירח, פרק א.

⁸⁸ שם, שם. שימו לב לכך שמהציטוט משתמע שהציר האנכי ו-ה (המבטא כזכור את העולם הנגלה) יהפוך לאופקי כמו ציר י-ה (עולם הנסתר), כאשר אז יהיו בעצם שני צירים שוויוניים זה מעל זה. או אז, מסביר האריז"ל, יתקיים הפסוק "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד": העולמות התחתונים (לבושו החיצוני או "שמו" של ה') יעניקו שיקוף מדויק של העולמות העליונים (ה' בעצמו), ובמקום שני צירים שונים – י-ה אופקי ו-ו-ה אנכי – יהיו שני צירים אופקיים: י-ה ו-ו-ה: "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".

בפנים.⁸⁹ הדבר תובע מכל אחד מהם 'לצאת מתוך עצמו' ולהיפגש באמת עם פניו ופנימיותו של השני. רק כאשר שניהם מכירים זה את זה הם מסוגלים לשכון יחד תחת הכתר האלוקי האחד. על מנת לחולל מעבר זה על אחד משני הצדדים להתמעט ולרדת, ומסיבות שיוסברו בסעיף הבא צד זה מוכרח להיות הלבנה. היא הופכת ל-ה תחתונה, מנותקת משורשה הפנימי הנעלה, וכביכול מאבדת את פניה והופכת להיות כולה אחר, כולה 'אחר'. כזהו מצבם התחילי של העומדים בעמדת הנקבה, בין אם אלו נשים, ילדים, מיעוטים, האנושות או הטבע כולו. הראשון לגלות את פניו אפוא הוא הזכר, המופיע כ-1 מעל לנקבה, למשל בצורת שלטון הגברים על הנשים או שלטון האדם על הטבע. הגילוי הגבוה והטהור ביותר של הגבריות הוא של ו הנמשכת מ-י, כלומר של מתן התורה מידי של הקב"ה (המומשלת לקרן אור היורדת מן השמש). אם וכאשר תיאורת הנקבה לקבל את פניו של הזכר ותיפתח אליו, היא תתעלה ותרכוש מחדש – באופן שתיארנו בחלק הקודם – את פניה-פנימיותה העליונים, ה עליונה. כעת מגיע תורה שלה להתגלות, והיא גומלת לזכר ומעניקה לו מבינתה הגבוהה. כל אחד מהצדדים גילה אפוא את פניו של השני, והזיווג השוויוני פנים בפנים מתאפשר לראשונה. אם כן, רק בזכות מסע ההתרחקות התאפשר גילוי הפנים ההדדי והמעבר מזיווג אחר באחר לזיווג פנים בפנים.

שלמות והשתלמות

אבל מדוע חייב גילוי פני הנקבה להיות כרוך במיעוטה? מדוע לא פשוט להסתובב ולהתגלות לזכר כמות שהיא מבלי להיות מושפלת לעפר ולהפוך למקבל הנתון למרותו? כמו כן לא ברור מדוע דווקא היא זו שמתמעטת ולא הוא? האם לא יכול היה מצב העניינים להיות הפוך?

תשובות לשאלות אלו מביא בין השאר הרב קוק. הרב קוק מבחין בין שני סוגי שלמויות: סוג אחד, שהוא מכנה "שלמות מוחלטת" – שלמות נצחית וללא מגרעות; וסוג שני, שהוא מכנה "שלמות של הוספת שלמות" (או "השתלמות") – שלמות המצויה בהתהוות מתמדת, בתנועה הדרגתית מחוסר שלמות לשלמות. השלמות השנייה היא שלמותה של הבריאה המתבגרת וגדלה כל הזמן, ואילו הראשונה היא שלמותה של האלוקות, שבהגדרתה כוללת הכל. אולם באופן פרדוקסלי, מסביר הרב קוק, גם השלמות האלוקית היא בעצם בלתי מושלמת מכיוון שאינה כוללת את מצב החיסרון ותנועת ההשתלמות ממנו (בניסוח אחר, היא 'מושלמת מדי' – היעדר החיסרון הוא חסרונה). על מנת להיות שלמה באמת עליה לגרוע מעצמה ואז למלא את הגריעה באופן של השתלמות הדרגתית על פני ציר הזמן. לשם כך נברא העולם (אכן דרך גריעה או 'צמצום' של ההוויה האלוקית), שעניינו הוא ההשתלמות. בלשון הרב קוק:

אומרים אנו, שהשלמות המוחלטת היא היא מחויבת המציאות, ואין בה דבר בכח, כי אם הכל בפועל. אבל יש גם שלמות של הוספת שלמות, שזה אי אפשר להיות באלקות, שהרי השלמות המוחלטת האין סופית אינה מניחה מקום להוספה. ולמטרה זו שהוספת שלמות גם היא לא תחסר בהויה, צריכה ההויה העולמית להתהוות, ולהיות לפי זה מתחלת מתחתית היותר [הכי] שפלה, כלומר ממעמד של החסרון המוחלט, ושתלך תמיד הלך ועלה להעליה המוחלטת.⁹⁰

⁸⁹ אחת הפרשנויות לשאלת הירח – "אפשר לשני מלכים להשתמש בכתר אחד?" – מבארת את המילה 'להשתמש' במונח של 'תשמיש', היינו זיווג. במקרה זה שאלת הירח היא האם אפשר לשני המלכים להתחבר בזיווג. לפי פירוש זה, שאלת הירח אינה הלנה על מצב קיים אלא הצעה למצב חדש. נראה כי באותה שעה השמש והירח אמנם מלכו בכתר אחד כשני עמיתים לעבודה, אך לא שימשו יחדיו כשני אוהבים, והלבנה היא שקיוותה לשפר את היחסים. תגובת הקב"ה – לפקוד עליה להתמעט – אף שהיא מקוממת את הלבנה, נועדה ליצור מצב שבו הזכר יכיר אותה על מנת שיוכלו להיות בזיווג אמתי של פנים בפנים.

⁹⁰ הראי"ה קוק, אורות הקודש, כרך ב, תקלא.

הוויה מושלמת באמת חייבת אפוא לצאת מתחום הנצח והאינסוף ולטעום גם את טעם הזמן והחיסרון. באופן אירוני, ללא הכרת המוגבלות והחיסרון – כלומר ללא הכרת אי השלמות – לא תיתכן שלמות מלאה.

כעת, אם נתבונן בדבר היטב, נראה כי תובנה זו מסבירה מדוע מיעוט הלבנה היה הכרחי. בציר שלנו מייצגת י את השלמות המוחלטת (המומחשת בידי השמש המאירה מעצמה), ואילו ה – את השלמות של הוספת השלמות (המומחשת בידי הלבנה המקבלת אורה מבחוץ).⁹¹ במצב של קודם המיעוט חיים שני המאורות במציאות טרנסצנדנטית, עולם של יום נצחי ללא חושך וללא זמן. ממרחק נראה שהכל מושלם וכל אחד מתבטא במלואו, אולם אם נתבונן מקרוב נגלה שצד אחד בעצם מתוסכל: הלבנה הנשית, המייצגת את השלמות המתהווה בזמן מתוך חיסרון, אינה באמת זוכה לממש את עצמה. את ישיבתה בעולמות העליונים ניתן להמשיל לאמן פלסטי הישוב בפאנל של פילוסופים אשר בו רק מרצים ומשוחחים. פורמלית, הוא חבר שווה זכויות ורשאי להתבטא בדיוק כמו עמיתיו הפילוסופים, אולם בפועל, קולו האמתי, המתגלה רק דרך מעשה כפיו, אינו נשמע כלל. כל עוד לא יורשה לו לשבור את חוקי השיח ולהביא לפאנל גם פסלים וציורים ולא רק טקסטים ונאומים, לא נוכל לומר ביושר כי הוא זוכה לביטוי הולם כתבריו. באופן דומה, במסגרת השוויון הראשיתי זוכה הלבנה למעמד גבוה רק באופן תאורטי, אולם למעשה אינה באה לידי ביטוי, ועד שלא יורשה לה להתגשם ולגלות את אופייה הייחודי, פניה האמתיים לא באמת יתגלו.

דימוי זה ממחיש מדוע השלמות האלוקית המוחלטת איננה באמת מושלמת וגם מסביר מדוע הלבנה היא היוצאת כנגד המצב הקיים ומציעה לשנותו. היא זו שאינה ממומשת בתוך האלוקות הטהורה, ובהיותה אמונה על מידת ההשתלמות מתוך חוסר שלמות היא גם הרגישה לחוסר השלמות שבזיווג, לכך שהיא והשמש עדיין לא באמת משמשים בכתר אחד. לכן היא זו המעוררת את הצורך לגרוע מהאלוקות ולברוא את העולם. כתוצאה מהערתה מופר השוויון ונולדים הלילה והמציאות הגשמית ובמסגרתם החיים הפיזיים המשתלמים על פני זמן ותהליך. לכאורה יש כאן החלשה של "השלמות המוחלטת" העליונה, אולם למעשה היא דווקא הועצמה: נוספה לה לראשונה אפשרות ה"שלמות של הוספת השלמות" – קיומו של העולם הגשמי המיתקן לאורך זמן. שילובם של שני סוגי השלמות יוצר שלמות מחודשת אך לאין ערוך שלמה יותר מבתחילה: כעת זוהי שלמות של שונים הכוללת גם את החוויה הזכרית של המציאות וגם את החוויה הנקבית; גם את האידאליזם הסטטית של העולם הנצחי וגם את התנועה הדינמית של עולם הזמן.⁹²

אנו יכולים להתחיל להבין כעת מדוע הטרנספורמציה מקשר האחור באחור לקראת קשר הפנים בפנים היתה כרוכה ב"מיעוט הירח" – כלומר בהדחתו של הצד הנקבי של המציאות מכס המלכות של עולם הנצח והשלמות, ושליחתו למסע חיפוש עצמי מפרך ברחבי ארץ על מנת שיתעלה בהדרגה חזרה מנתין למלך. רק הנפילה והעלייה מחדש, רק טעימת טעם החיסרון ואז היציאה ממנו, רק השקיעה בחושך הגלות ואז הפצעה מתוכו לאור הגאולה היו יכולים להוציא את פניה הייחודיים של הלבנה – שבמהותם קשורים לחומר, לזמן ולהשתלמות – מהכוח לפועל. אלמלא מסע זה פנים אלו לא היו מתגלות והלבנה לעולם לא היתה יכול לפנות כלפי השמש ולספר לו את סיפורה.

⁹¹ הדבר מורגש אף באותיות עצמן: ערכה המספרי של האות יו"ד הוא 10, מספר המבטא שלמות, בזמן שערכה של ה"א הוא 5, מספר המבטא חוויה של חצי.

⁹² צירוף האותיות י-ה הוא כידוע אחד משמות ה', השם המבטא את החלק הנעלה והנותר מתוך שמו המלא. העובדה שערכו המספרי הוא 15 דווקא, ושהוא בנוי מחיבור של מספר המבטא שלמות ומספר המבטא חצי, ממחישה כי השלמות האמתית והמלאה היא חוויה של שלם וחצי – שילוב של הרגשת מלאות עם תחושת החיסרון.

אלא שהלב עדיין אינו שקט. ההודאה השכלית בהכרחיותו של מיעוט הירח ומסע ההשתלמות אינו מצליח לתת מענה מספק לשאלה האמונית הבווערת: מדוע היה הדבר חייב להיות כרוך בסבל רב כל כך של נשים רבות כל כך במשך אלפי השנים האחרונות. האם לא היתה יכולה להיות דרך פחות קשה וכואבת? מדוע היו חייבות מיליוני נשים ליפול קורבן להתעללות, ניצול, אונס ודיכוי שגברים מעולם לא הצטרכו לעבור? התשובה הנפוצה – שזו אשמת הפטריארכליות – אינה מספקת את האדם המאמין, שכן היא מותירה את השאלה האמתית פתוחה: מדוע לכתחילה נברא העולם כך שהנשים חלשות מהגברים ומצויות בסכנת השתעבדות אליהם? דומה שאי הגינות בסיסית מוטבעת בבריאה, אשר הפטריארכליות היא רק תוצר משני שלה.

סימון דה-בובואר, אחת ההוגות המרכזיות של הפמיניזם החילוני, נדרשה בעצמה לקושיה זו. היא הבינה ששורש אפליית הנשים אינו טמון רק בתרבות הגברית אלא גם במציאות הביולוגית שאפשרה, ובמידה גדולה אף 'זימנה' אותה. הסברה לכך מטריאליסטי וחסר רחמים: לאבולוציה היה צורך במין חלש שיישא בנטל הווסת, ההריונות והלידות, ואיתרע מזלם של חמישים אחוז מבני האנוש להוות אותו. גורלן אינו אלא טרגדיה קיומית – טרגדיית ההיות-בגוף-נשי שדה-בובואר מתארת בלשון קשה ונוקבת.

גם בקטע הגמרא שניתחנו מובעת מחאה זו בידי הלבנה עצמה. אף כי יציאתה למסע המיעוט והמילוי נועדה לגלות את פניה, היא מוחה: "רבונו של עולם, הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון אמעיט את עצמי!" יתרה מכך, כאשר מבקש הקב"ה בסוף הסיפור שתובא כפרה על מעשיו, הוא בעצמו מאשר את מחאתה ומודה בכך שנעשה לה עוול.⁹³ אלא שהמדרש כולל קטע נוסף שהחסרתי קודם. בין המציאות הראשונית של השוויון לבין הנקודה שבה ה' מבקש כפרה מתנהל מעין 'משא ומתן' קצר אשר בו מציג הקב"ה שלוש מעלות לגבי ההתמעטות, מעין 'פרסי ניחומים' שהוא מציע ללבנה כפיצוי על אובדנה: שתוכל להאיר גם ביום, שיימנו את החודשים לפיה, ושצדיקים יקראו על שמה. מבין השלוש, אותנו מעניינת כאן האחרונה – ההבטחה כי הלבנה תהא למופת של צדיקות – שביכולתה להאיר את עינינו לגבי צד נוסף למציאות ההיות-בגוף-נשי, צד שדה-בובואר אינה מכירה בו, ושאינו טרגי אלא חיובי.

כך מתנסח הקב"ה במדרש: "ייקראו צדיקים בשמך – יעקב הקטן, שמואל הקטן, דוד הקטן". רעיון זה טעון הסבר. מנקודת מבטה המודרניסטית של דה-בובואר, תכלית האדם היא לממש את האוטונומיה שלו – לברוא את עולמו מתוך עצמו ללא הזדקקות להשראה, הִכּוּונה או נחמה ממקור אחר. התרעמותה של דה-בובואר כלפי תפישת האשה כ"מקבלת" וכ"מכילה", וכאבה לגבי גורלה הביולוגי כנושאת רחם ולכן כ"מוגבלת", נובעים במידה גדולה מאידאל האוטונומיות הזה. 'קטנותה' של האשה נדמית לה אפוא כשלילית גרידא, שכן היא מגבילה את היותה סובייקט עצמאי ופעיל. אידאל האוטונומיות כה מרכזי לתמונת העולם החילונית, המציבה במרכז את האדם היוצר, שדה-בובואר סוברת שכשהאשה נמדדת לפי מודל של הכלה, קבלה ותלות, היא למעשה מודרת מתחומו של האנושי עצמו. אולם האידאל הדתי במידה גדולה הפוך לאידאל האוטונומיות. חווייתו היסודית של האדם המאמין היא של היות נברא, לא בורא, ומימושו מתבטא בקבלת חוק הטרונומי, כלומר חוק המגיע מבחוץ, ולא חוק אוטונומי הנוצר מבפנים. עמידתו של המאמין מול הקב"ה היא

⁹³ הכפרה שהי' מבקש מוצגת כקורבן ראש חודש – שעת גוויעת לבנה אחת והולדת השנייה – ולפיכך מזכירה את מחזור הווסת הנשי. רעיון זה מהדהד בחוזק את דבריה של דה-בובואר בדבר הווסת, שהיא לדידה מוקד הניכור והסבל שעל כל אשה לסבול.

כעמידה של ילד.⁹⁴ עמידה ילדותית זו של נברא מול בוראו כרוכה בהרגשה שאתה תלוי, נזקק ובלתי-שלם. במילה אחת: קטן. הרגשת הקטנות או ה"שפלות" (מלשון "והייתי שפל בעיניי"⁹⁵), שהאדם המודרני מכנה אותה "דימוי עצמי נמוך" ומנסה להיפטר ממנה, היא בעיני האדם המאמין דווקא המידה המתוקנת הבסיסית ביותר. היא התנאי ההכרחי הראשון לעבודת ה', שבלעדיה לא ניתן להודות בקיומו או לפתוח את הלב לקבלת מלכותו.⁹⁶ מנקודת מבט זו, כל החסרונות שדה-בובואר ראתה באשה ובדימוייה מצטיירים כיתרונות, וחוויית ההיות-בגוף-נשי שהיא ראתה כטרגדיה מובנת מחדש כאידאל. בניגוד קוטבי לגישת דה-בובואר, שלפיה האשה הודרה מתחום האנושי, מגלמת החוויה הנשית בעיני המאמין את תמצית ההוויה האנושית.

במילים אחרות, אידאל האוטונומיות החילוני 'זכרי' באופיו, שכן הוא מעצב תודעה של עצמאות, יציאה מעצמך וכיבוש העולם באמצעות רצונך, ואילו אידאל ההטרונומיות הדתי דווקא 'נקבי' באופיו, ומתווה תודעה של הודאה בחלקיותך, פתיחת חלל בתוכך והתמלאות מבחוץ. עבודתם העיקרית של עובדי ה' – גברים ונשים כאחד – היא אפוא אימוץ תודעה נשית מול הקב"ה; כולנו ביחד צריכים, בהשראת שיר השירים, לעמוד מול ה' כרעייתו (בעניין זה נראה שדווקא הגברים מתחילים בנקודת מוצא נמוכה יותר וזקוקים לאשה על מנת לסגל לעצמם מה שלה בא בטבעיות גדולה יותר). זו הסיבה לכך שדווקא הלבנה, המאור הנקבי שהתמעט והתקטן, היא הדגם השמימי שיש ללכת לאורו וללמוד ממנו.⁹⁷

המסקנה ההולכת ומתבהרת היא שחלוקת האנושות לשני מינים בעלי הבדלים אנטומיים כה משמעותיים – כולל העובדה שאחד מהם פגיע יותר – היתה אמנם הכרחית, אך לא רק מהסיבות הביולוגיות של המשכת הגזע. לא מדובר כאן בטרגדיה אכזרית של הטבע אלא בפרי ידו המכוונת של בורא מיטיב, חלק מחזון מורכב שהוא מבקש להגשים. מציאותה הייחודית והשברירית של האשה, שנשאה ברחמה, ילדה, היניקה וגידלה את כל בני האדם בעולם, כולל המחיר הכבד שהיא נאלצה לשלם עליה, מתחילה לקבל את משמעותה כאשר תולדות האשה מובנות כהתגלמות המצב האנושי, ובהרחבה כמצבה של הבריאה כולה אל מול בוראה הנעלה ממנה. אין הדברים נאמרים כדי לפטור את החברה הגברית מנשיאת אחריות על הניצול לרעה של הכוח שהוענק לה, שככל פשע טעון תשובה ותיקון. כל שניסינו לעשות כאן הוא לחפש טעם לנסיבות שהופכות פשעים כאלו לזמינים כל כך, להבין מה הושג בסיפור חייה הקשה של האשה. האשה בנויה כפי שהיא בנויה ועברה מה שעברה כדי להזכיר לאנושות כולה את השבריריות המאפיינת אותנו כיצורים בני חלוף והמחייבת אותנו בענווה ובשפלות רוח, וכדי ללמד את האנושות כולה כיצד לפתוח את עצמנו למקור נעלה מאתנו של חכמה, חזון ושפע, לתת לו להפרות אותנו ואז להצמיח ולטפח את פרותינו המשותפים בעולמנו שלנו.

המדרש מספר כי בניגוד לפיצויים האחרים שה' הציע ללבנה, שאותם היא דחתה באופן מנומק, לגבי השאלה מדוע פיצוי זה אינו ראוי לא היתה לה תשובה. הוא פשוט לא יישב את דעתה, וה' ראה וקיבל. אם גם דעתנו שלנו עדיין אינה מתיישבת הרי זה משום שבסופו של דבר שום פלפול תאולוגי ושום דרשה מתחכמת לא יכולים לפייס את הדעת בכל הנוגע לכאב המפלח את הגוף החי. לכן, עד שתתחדש הלבנה מבקש הקב"ה: אנא, כפרו על עוונתי.

⁹⁴ כבפסוק "נער ישראל ואהבהו" (הושע יא א).

⁹⁵ שמואל ב, ו כב.

⁹⁶ בלשון הזוהר: "זכאי מי שהקטין עצמו בעולם הזה, כמה הוא גדול ונעלה בעולם ההוא... מי שהוא קטן הוא גדול, מי שהוא גדול הוא קטן" (זוהר, ח"א קכב ע"ב, תוספתא).

⁹⁷ ילקוט שמעוני, יב קצ-קצא: "אומות העולם מונין לחמה וישראל ללבנה"; "עשו שהוא גדול מונה לחמה שהיא גדולה, ויעקב שהוא קטן מונה ללבנה שהיא קטנה".

הדרך הארוכה אל השיוון

כשם שציר מעלת הנקבה על הזכר הינו שורש התאולוגיה הפמיניסטית המטריארכלית, כך גם ציר השוויון שלפנינו הינו שורשה של התאולוגיה השוויונית, של חזון השוויון המודרני בכלל, שההתבוננות בו יכולה לספק לנו את הכלים לבירורם ולתיקונם.

הבעיה היסודית בחזון הפמיניסטי היא שהוא מנסה לכונן את ציר השוויון מבלי ללכת בדרך הארוכה 'יאוספת' את שני הצירים האנכיים. החידוש העיקרי שלמדנו כאן הוא שללא דרך מאספת זו לא מכירים באמת בסגולותיהם הייחודיות של שני הצדדים. הדרך היחידה לכונן שוויון איננה לדחות את השקפת העולם ההיררכית אלא להפך: *לחפש אך ורק את המעלה בכל צד, תוך נכונות להודות בחיסרון של השני לעומתו*. הקדמת הציר האחרון יוצרת השוואה חפוזה של שני המינים בשם אמונה שטחית ב'שוויון' שאינה באמת מתייחסת ברצינות אף לא לאחד מהם ולכן מבססת אחווה חיצונית בלבד. מאידך, דווקא הבחנה בין המינים והצגת פניו המיוחדות של כל אחד ואחד (גם אם פירוש הדבר אפלייתו של השני לרעה באותו תחום) היא המאפשרת הכרה בהשלמתם ההדדית ומפגש אמתי פנים בפנים.

בנוסף לכך יש להבין גם את היחס הנכון השורר בין הצירים וכן את סדר הכינון הנכון המשתמע ממנו. כפי שעולה מהתרשים שלנו, היחס בין ציר מעלת הזכר לציר מעלת הנקבה הוא בעצמו בלתי שוויוני: מעלת הנקבה על הזכר *גבוהה* ממעלת הזכר על הנקבה; בזמן שהיתרון שלו עליה הוא גשמי ביסודו ושייך לעולם הנגלה, היתרון שלה עליו רוחני ביסודו ושייך לעולם הנסתר. אחת ההשלכות של מצב זה היא שמימוש מעלת הנקבה נשען על מימוש מעלת הזכר, ולפיכך כינון הציר הפטריארכלי חייב *לקדום* לכינון הציר הפמיניסטי ולשמש כבסיס לו. כל ניסיון לכונן פמיניזם ללא תשתית פטריארכלית נידון אפוא לכישלון. סדר כינון הצירים חייב להציב קודם כל את הציר הזכרי של קבלת עול מלכות השמים הטרינסצדנטית (ו-ה תחתונה), לאחר מכן את הציר הנקבי של פתיחת הלב ותיקון האישיות העצמית האימננטית (ה עליונה-ז) ורק לבסוף להשיג את האיזון וההשתוות בין השניים (י-ה עליונה).⁹⁸

מעל הכל, המייחד את השוויון המוצג לנו כאן מקופל בקיומה של ספירת הכתר מעליו. ההכרה במלכותו של ה' על הזכר והנקבה כאחד מזכירה שכל אחד מהם אינו תופש אלא חלק מהמציאות השלמה וכך מנטרלת את הכוחניות הרובצת לפתחן של כל אחת מהתפישות ההיררכיות. החתירה לשוויון בצל הכתר מאפשרת לנו אפוא לגשת למלאכת ההשוואה בין מעלותיהם של שני הצדדים באופן משוחרר מתוך זכירה שממילא כל עליונות שכזו אינה אלא יחסית ובטלה לגמרי לעומת עליונותו של מי שמעל כל המגדרים.

⁹⁸ מהדגם שלנו יוצא שיש להגדיר באופן שונה את שגיאת הפטריארכליות וממילא אף לתקנה בהתאם: הפטריארכליות לא שגתה באופן שבו תפשה את התכונות הנקביות ואף לא בכך שסימנה אותן כירודות בהשוואה לתכונות זכריות מסוימות, שכן בתחומה של הנגלה, כלומר בתחומה של המציאות טרם שכלולה כך הם אכן פני הדברים; האיכויות הנקביות בגילויין הטבעי והבלתי מרוסן אכן בעייתיות, ואכן נדרשת יד מכוונת זכרית שתתחום ותכוון אותן. שגיאתה נעוצה באי ההבנה שהתכונות הנקביות הנגלות הן 'קליפות' חיצוניות של תכונות חיוביות ומעלות ביותר, מעלות אף מהגישה הזכרית, וכך באי ההבנה שתפקיד הכוח הזכרי אינו ריסונו ודיכויו של הכוח הנקבי לטובת שלטון הזכריות אלא זיכוכו עד שייחשף הפוטנציאל הרוחני העמוק שלו. תיקון הפטריארכליות אפוא אינו ביטולה, שכן הצורך בה הוא תמידי; תיקונה הוא השלמתה בידי ההכרה בכך שבמישור אחר יש יתרון לאשה על האיש, ויישומו של יתרון זה בתחומי חיים רבים ככל האפשר.

“יעים שאינם נפרדים לעולמים”

בזאת הגענו לסוף מסענו המתפתל, וזכינו, אני מקווה, להכיר מבנה רב ממדי של יחסי הזכר והנקבה. את שלושת הצירים שבחנו יש לראות לא כפיסות מנותקות אלא כאיברים משלימים המשתלבים זה בזה. ניתן לראותם כמשלימים בשני אופנים: ראשית כשלבם לאורך ההיסטוריה ושנית כבחינות שונות של המציאות, התקפות בכל רגע ורגע.

כשלבם בהיסטוריה ניתן להצביע על תנועה של *ירידה* בסולם הצירים ואחריה עליה חזרה למעלה⁹⁹. הירידה היא מטאפיזית ונסתרת: ראשית כל משתלשלים העולמות מטה מהכתר האחדותי לזוג *י-ה עליונה*, ולאחר מכן מיעוט הירח יוצר את ציר *ו-ה תחתונה*. כעת מתחיל הטיפוס במעלה ההיסטוריה הנגלית: ה *תחתונה* מבטאת את התרבות האנושית הקדומה שהאליה את האדמה וסגדה למחזוריות הטבע.¹⁰⁰ תרבות זו זיהתה בטעות את הטבע כדמות אם בוראת במקום כדמות בת נבראת ואכן היתה שלב ההתפתחות הנמוך ביותר בתולדות האדם, שלא ביטא ואף הדחיק את כישורי המוסר והשכל האנושיים הגבוהים, עסק בקורבנות אדם ועוד. צמיחתה של *ו* מבטאת את ראשית התרבות הפטריארכלית של המלכים, הגיבורים והחכמים, שהשליטה את האדם על הטבע ואת כוח הרצון על היצרים הטבעיים ואף הצמיחה את המחשבה ואת התרבות. הצמיחה מהתעוררות אמונתו של אברהם למתן התורה מהווה את תיקונו ההדרגתי של *ו*, השתלשלותה של בשורה אלוקית לתוך המציאות והצעת חלופה לריבונות האנושית על הטבע.¹⁰¹ העידן המודרני רואה את ראשית התנוצצותה של ה *עליונה* בדמות התגלותה ההדרגתית של פנימיות התורה בידי האר"י והבעש"ט.¹⁰² בעכירות ושיבוש, ניכרה התנוצצות זו גם בסדרת המהפכות המודרניות כגון הצרפתית, הרומנטית והפמיניסטית, שביקשו להפוך את הסדר ההיררכי ולהמיר את שלטון המלך, התרבות והגבריות, בשלטון העם, הטבע והנשיות, ומעל לכל את מלכות השמים במלכות האדמה/ (שיבושים האופפים אף את התגלות הקבלה והחסידות עצמן, כמו המקרה של שבתאי צבי ואחרים). דבר זה פותח את השער אל מפגש ראשון עם מקורה האמתי והגבוה של התרבות הגברית, המגולם בידי *י*, שיוכל להביא לידי זיווג שלם ופורה בין הבינה הנשית לחכמה הגברית, ולהתכללותם מחדש בכתר העליון.¹⁰³

בבחינות אל-זמניות משקפים שלושת הצירים שלושה רובדי מציאות, זה נעלה ונסתר מזה. פירוש הדבר הוא שלמרות ההתפתחות ההיסטורית, שלושת סוגי מערכות היחסים הם גם בעלי תוקף מתמיד. כאשר אנו מדברים אפוא על התפתחות מהציר התחתון אל העליון איננו מדברים על מעבר מציר לציר אלא על התגלות של צירים נעלים יותר בנוסף למוכרים. קיומה של ה *תחתונה* למשל –

⁹⁹ וראו תהלים קמח, מזמור המתאר את בריאת העולם המהלל את בוראו, והצייר מחזור תנועות זהה: חציו הראשון של המזמור מבטא בריאה מלמעלה למטה (שמים, מלאכים, כוכבים, שמי השמים, מים עליונים, שמים), וחציו השני שירת הלל מלמטה למעלה (תהומות, הרים, עצים, חיות, אדם, ישראל).

¹⁰⁰ את המעבר מ-*ה תחתונה* ל-*ה תחתונה* בלבד ניתן למקם בדורו של אנוש, בו מתואר כי החלו להאליה את העולם הארצי. ראו: רש"י על בראשית ד כו; רמב"ם, *משנה תורה*, הלכות עבודת כוכבים א א.

¹⁰¹ אפשר אולי לראות בשש הדורות מאברהם עד משה (לא כולל משה) כמתקנים את שש המדרגות המסתתרות בתוך *ו*, כאשר משה בן הדור השביעי מביא את התהליך למימושו הסופי עם מתן תורה.

¹⁰² לפי החסידות דברי ימי העולם הם תיקון לחטא עץ הדעת, כאשר סדר התיקון הפוך לסדר החטא: ראשית תיקון אדם, אחריו תיקון חווה, ולבסוף תיקון הנחש. לענייננו, ניתן להבין שלבים אלו, בהתאמה, כתיקון *הגבריות* (העלאת *ו* ל-*י*), תיקון *הנשיות* (העלאת ה *תחתונה* ל-*ה עליונה*), ותיקון *החוויה הטבעית בכלל*, שהיא כנחש גדול המפתה ל"והייתם כאלקים" ומבקש לכסות על בוראו האמיתי (העלאת *כתר דקליפה לכתר דקדושה*). עיקר החידוש הוא, שתיקון אדם והגבריות היה עניינה של היהדות עד בואו של הבעש"ט, ואילו ממנו והלאה המוקד הוא *תיקון חווה והנשיות* (תיקון נחש יעשה רק בידי המשיח, שכנודע עולה 'נחש' בגימטריה). על-פי דברים שנאמרו בע"פ בידי הרב יצחק גינזבורג.

¹⁰³ תכלית ההפריה ההדדית של הזכר והנקבה היא יצירת *התכללות*: גיבוש צד נקי בזכר וצד זכרי בנקבה, המאפשרים חיבור מזהה ופנימי ביניהם. רעיון זה רמוז במשפט מספר יצירה: "הבן בחכמה וחכם בבינה" (ספר יצירה, פא מד); "חכמה" ו"בינה" הן הספירות המקבילות ל"אבא" ול"אמא", והיכולת להבין בחכמה ולהחכים בבינה היא כמו הזיווג המנטלי בין חוויית העולם הזכרית לזו הנקבית.

רובד הטבע, הנפש והנשיות הנמוכה – קבוע, ולכן קיומו של מבנה פטריארכלי הפועל לרסנה ולעדנה הוא צורך מתמיד.¹⁰⁴ מאידך, ציר השוויון העליון של יוה עליונה מתמיד אף הוא; לפי הזוהר מוגדרים "אבא" ו"אמא" כ"שני רעים שאינם נפרדים לעולמים"¹⁰⁵: חיבורם ההדדי נצחי וקיים מעבר לממד הזמן, וכל שקורה כעת הוא שהוא מתחיל להתגלות. ההשלכה של הבנה זו היא שיש לחשוב על כל המציאות ההייררכית הנמוכה, על שני ציריה, כמעין 'מחזה' המתנהל למראית עין בלבד – מחזה של מעמדות עם נעלים ונחותים, משפיעים ומקבלים, טובים ורעים וכו', המסתיר את הממשות השוררת 'מאחורי הקלעים', שם כולם שווים בעיני ה', מצויים במרחק זהה מכתרו העליון. אם אנו זוכרים שלא מדובר אלא בהצגה, הרי שציר השוויון – אף שטרם התגלה בשלמותו – חדל להיות העובדה הרחוקה והנסתרת ביותר, ומסתבר כמציאות הבסיסית והפשוטה מכל. במלים אחרות: המובן מאליו.

* * *

¹⁰⁴ מהבנה זו משתמע יחס חיובי יותר מזה של הפמיניזם הן כלפי עברה הפטריארכלי של האנושות (וספציפית יותר, של היהדות) הן כלפי השאלה מה מתוך עבר זה רלוונטי תמיד ולכן ראוי לשימור בהווה ובעתיד. רבים מהערכים והמוסדות הפטריארכליים – הקשורים למשל בנישואין, בחינוך, בקבלת מרותו של רב, בעבודה של שליטה על הרגשות ועוד – המזוהים היום כמיושנים וכבלתי רלוונטיים, ראויים עדיין לשימור לשיטתנו, מכיוון שתפקידם הוא לטפל ברובד פראי של המציאות שההכרה החדשה ברוחניות הנשית אינה מבטלת את קיומו (הגם שתפקידם של ערכים ומוסדות אלו כמו גם המשקל המיוחס להם בהחלט צריכים להשתנות לאורה).

¹⁰⁵ זוהר ח"ג ד א: "דא אתר עלאה דאינון באחדותא בחדותא דלא מתפרשין לעלמין אלין אקרון רעים".